

העיצוב של הטבלאות לא סופי

# הראי"ה וה"אחיעזר"

קשרי הידידות בין גדולי עולם

הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

רבה של ארץ ישראל

והגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל

רבה של וילנא ורבן של כל בני הגולה

ליקט וערך: עמיחי כנרתי

יוצא לאור באלול התשס"ו

ג' אלול יום השנה לפטירת מרן הראי"ה קוק זצ"ל  
ו' אלול יום השנה לפטירת הרב יצחק מאיר האיתן זצ"ל-

ניתן להשיג את החוברת אצל

משפחת כנרתי  
איתמר  
טל' 02-9709988

משפחת האיתן  
רח' הרב חיים ויטאל 20  
ירושלים  
טל' 6520906

## תוכן העינים

5	.....	הקדמה
9	.....	קורות חיים של הגר"ח"ע
11	.....	קשרי ידידות
21	.....	מנהיגי ציבור
37	.....	דיונים הלכתיים
42	.....	טבלת אגרות הראי"ה לגר"ח"ע
44	.....	טבלת אגרות הגר"ח"ע לראי"ה
48	.....	מאמרי זכרון לגר"ח"ע זצ"ל
48	.....	אזל גברא דמיסתפינן מיניה
48	.....	גדול הדור ולבו טהור
52	.....	קדושת הראי"ה
58	.....	"והוא רחום" בלילות חול המועד
62	.....	לוח ראשי תיבות בחוברת



## הקדמה

בשבח והודאה גדולים להש"ת, הרינו עומדים בפתיחת החוברת העוסקת בקשרי הידידות ושיתוף הפעולה בין מרן הגאון הרא"ה קוק זצ"ל למרן הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל.

שניהם היו גדולי הדור ורועים נאמנים לעם, וקהילות ישראל בכל אתר ואתר קיבלו מנהיגותם. האחד "מרא דארעא דישראל", ורעהו "רבן של כל בני הגולה"<sup>1</sup>. ידידות גדולה היתה ביניהם. ידידות נפש אמיתית, שהתבטאה גם בעזרה רבה איש לרעהו בהנהגה.

כתב הרצי"ה זצ"ל במכתב לתלמידו<sup>2</sup>:

"...שני גדולי ישראל של הדור הקודם, ר' מאיר שמחה הכהן ור' חיים עוזר גרודזנסקי, זצ"ל, היו ידידי נפש נאמנים של כ"ק אאמו"ר הרב זצ"ל.

הראשון... והשני בחבילת הכתבים אליו היה כותב "הדוש"ת באה"ר לשלום כל הנלווים אליו"<sup>3</sup>.

עיקר הקשר ביניהם היה באיגרות, מכיוון שהיו גרים רחוק זה מזה, ארץ ישראל וליטא. בכל זאת נשתמרו ע"י סופרים גם מעט עובדות, כמובא בחוברת זו<sup>4</sup>.

קורות חייו של הגר"ח זצ"ל יצאו לאור בספרים "אחיעזר"<sup>5</sup> (ר"ש רוטשטיין) ו"רבן של ישראל"<sup>6</sup> (ר"א סורסקי). על דרכו העיונית וההלכתית בספרו "אחיעזר", ראה במאמר של הגרש"י זיון זצ"ל ב"אישים ושיטות", וכן במאמרו של הרב נריה גוטל שליט"א בספרו "חדשים גם ישנים" (תשס"ה) עמ' 189-182.

1. רשכבה"ג הינו זה שהדור כפוף לו ושואלים את דעתו (הגרא"ז מלצר זצ"ל, "בדרך עץ החיים" עמ' 507).
2. איגרת מתאריך ח' באייר תשל"ז. נדפסה בחוברת "עיתורי כהנים" אב תשס"ה, במדור "קורות רבינו".
3. נעיר כאן גם למש"כ הרצי"ה זצ"ל ב"לנתיבות ישראל" (מהדורת בית אל תשס"ג, ח"ב עמ' תצ"ז) על הגר"ח ע"ש "דיועה ומפורסמת התיחסותו והתענינותו הממשית למצב הישוב והתפתחותו הרוחנית והחומרית – עד בכלל הוראתו המכרעת בפסק הלכה לחיזוק העבודה העברית, ולחיוב העדפתה ובצורה בבניית ארצנו הקדושה ובחיי ישובה". וראה שם על "ידידותם האישית ההדדית של ארבעת רועי ישראל עמודי עולמנו אלה", והם מרן הח"ח, הגר"ח, האדמו"ר מגור והרא"ה, זצוק"ל.
4. לכן אין 'להשוות' חוברת זו לקודמותיה, המרובות במעשים ועובדות, שהרי בהן עסקין בדמויות שחיו בירושלים סמוך לרא"ה זצ"ל.
5. מהדורה שניה, תש"ו. מכיל 73 עמ'.
6. בני ברק תשל"ל, ומהדורה שניה תש"מ. בהקדמה לספר כותב המחבר שאין הספר (כ-150 עמ') מתיימר להקיף את כל מגילת תולדותיו הענקית, ואחת הסיבות היא שבעצם "קורות חייו מעורים בהיסטוריה של האומה היהודית כולה במאה שנים האחרונות".

יש להעיר, שאמנם הגרר"ע היה ממייסדי תנועת אגודת ישראל העולמית ונשיאה, תנועה שהיה לה קשר חלקי לאגו"י הירושלמית, שהיו ממתנגדי הראי"ה, אבל למעשה הגרר"ע לא נקט עמדה בשאלת רבנות ירושלים והרבנות הראשית (כמובא לקמן בחוברת), והיה בקשר חזק הן עם הראי"ה וקהילתו והן עם הר"ח זוננפלד וקהילתו.

כבר כתב הרב נריה גוטל שליט"א<sup>7</sup> על החוסר שעומד בפני הרוצה לעסוק בחיי הראי"ה, שהרי עדיין לא נדפסו אגרות הראי"ה משנים תרפ"ה עד פטירתו בתרצ"ה<sup>8</sup>. מאידך העיר שם בצדק, שאין חוסר זה מהוה מחסום בפני אלו שרוצים לסכם פרקים בחיי הרב, מפני שהרבה חומר או רובו כבר פורסם ויש בו כדי לתת תמונה ברורה על עניינים.

גם בעניינינו ניכר החוסר, ובהשוואת האגרות שנדפסו בספרים, לעומת ארבעים וחמש אגרות של הגרר"ע לראי"ה, מצויות רק שמונה אגרות של הראי"ה לגרר"ע זצ"ל. בהכנת חוברת זו קיבלתי מהרב זאב נוימן שליט"א ארבע אגרות נוספות מהראי"ה זצ"ל אל הגרר"ע זצ"ל, שלא נדפסו עד עתה<sup>9</sup>, חלקן מכת"ק, וחלקן מהעתקה קודמת מכת"ק. סה"כ יש בידינו שתיים עשרה אגרות, וברור שהינן רק חלק קטן ממערכת התכתבות מסועפת שהיתה ביניהם.

בשנת תרצ"ח שלח הרצי"ה מכתב לגרר"ע בבקשה לקבל ממנו איגרות הראי"ה אליו, ונענה במכתב הבא<sup>10</sup>:

הוד כבוד ידידי הרה"ג וכו' כש"ת מוה"ר צבי יהודא הכהן קוק הי"ו.

אחדש"ת. יקרת מכתבו מיום ה' אדר קבלתי במועדו, מראש אודה לרומעכ"ת על אשר שלח אלי למנחה את ספרי מר אביו הגאון זצ"ל, וחפץ ד' יצליח בידו וביד המסייעים ע"י להוציא לאור עולם את כל חידושי. וע"ד מבוקשו לשלוח אליו את המכתבים של אביו ז"ל שבא אתי בכתובים, הנה אצלי לא נשמרו מכתבי הגדולים שהיו גנוזים אצלי מתחילה לרגל המלחמה<sup>11</sup> והעתקת מקומי. על מכתב אחד של מר אביו ז"ל בד"ת השבתי ב"אחייעזר" חלק ג' ההולך ונדפס כעת<sup>12</sup>. בכ"ז אצוה לחפש בין הכתבים, ואם אמצא מכתבים של מר אביו ז"ל אשתדל להמציא לידו.

7. במבוא לספרו 'מכתבי ראי"ה' עמ' כ"ו, ועמ' ל' והערה 21 שם.

8. העוסקים בעבודה מתכננים לעבוד קודם על הוצאה לאור יותר שלימה ומקיפה של איגרות הראי"ה ח"ד, וא"כ יעבור בדרך הטבע זמן רב עד הוצאת האיגרות של השנים שאח"כ.

9. איגרת אחת מתוכן נדפסה כבר בחלקה בליקוטי הראי"ה ח"א.

10. נספח לספר אגרות לראי"ה, איגרת 44.

11. מלחמת העולם הראשונה. מהתשובה נראה שהרצי"ה ביקש בעיקר את האגרות הישנות בענין שכנוע אביו הרב להישאר בגולה, ראה לקמן בדברי הרצי"ה מהקדמתו לאגרות הראי"ה.

12. קשה לדעת לאיזו תשובה כוונתו, מפני שבכל הספר הושמטו שמות הנמענים. הפעם היחידה שמוזכר ב"אחייעזר" שמו של הראי"ה היא בח"ג סי' ל"ד, שכאשר שמע הגרר"ע על פירצה בא"י בענין חליבה בשבת, הזכיר בספרו:

ואו"ש וברכה לכת"ר ולכל הנלוים אליו כנפשו היקרה וכנפש הדו"ש.

חיים עוזר

איגרות הגרמ"ע זצ"ל לראי"ה מצויות בשני קבצים:

ספר "אגרות לראי"ה" (מכון הרצי"ה, מהדורה חדשה ירושלים תש"ן) וספר "אגרות ר' חיים עוזר"<sup>13</sup> (הר"י קוסובסקי-שחור, מהדורה שניה מתוקנת תשס"א<sup>14</sup>). יש בחוברת זו טבלת המרכזת את האגרות בשני הספרים, לתועלת המעיין.

חוברת זו מצטרפת לקודמותיה<sup>15</sup>, ומסיימת את הסיידרה. חוברות אלו אינן פותחות דרך חדשה, אלא באות כהמשך למפעלו של רבינו הרמ"צ נריה זצ"ל בספריו הרבים. אקווה שיבואו אחרים ויתארו ויסכמו את קשריו של הראי"ה עם גדולי ישראל נוספים.

נספחו לחוברת שני מאמרים, "דבר גדול ודבר קטן". "דבר גדול" – מהנהגות מרן הראי"ה בעניני צניעות, נושא שצריך חיזוק רב בדורנו [במאמר זה היה שותף ידידי הרב רועי זק שליט"א מיישובנו איתמר, והוא אף זה שניסחו. תודתי הרבה לו על כך]. "דבר קטן" – בענין אי אמירת "והוא רחום" של מעריב בלילי חול המועד. תקוותי שיועילו שני מאמרים אלו לקוראים.

כפי שכבר נכתב בחוברות הקודמות, אין מטרתן "להצדיק את הראי"ה, ולהוכיח גדולתו", כפי שמישהו יכול לטעות<sup>16</sup>, אלא מגמתן עצמית, לתאר את כבוד התורה שהיה בין תלמידי חכמים גדולים.

"כתבתי אודות זה לגרא"י קוק זצ"ל". וראה בעניין זה באגרות הגרמ"ע תתי"ז-תתכ"א, שבהן איגרת לראי"ה וכן אגרות לרבנים אחרים שבהן מזכיר פנייתו לראי"ה. הראי"ה זצ"ל החמיר מאד בענין זה, והסכים רק לחליבה ע"י גוי, ולא לתוך קדירה או לאיבוד, ראה: שו"ת אורח משפט סי' ס"ד (חמש תשובות), אגרות הראי"ה ח"ד סי' א-ש"מ, לשלושה באלול ח"ב פיסקה מ"ז וכן במאמריו של ד"ר חיים פלס (בקובץ ברקאי חוברת ב', והשלמות בחוברת ג', ובקובץ בירורים בהלכות הראי"ה).

13. שני כרכים גדולים המקיפים יותר מאלף ומאה אגרות וכרוזים. קובץ זה 'מחליף' את הספר "אחייעזר - קובץ

אגרות", שנדפס בשנת תשל"ע הוצאת "נצח" ור' אהרן סורסקי שליט"א, קובץ שכולל רק כארבע מאות אגרות.

14. מהדורה ראשונה: תש"ס. במהדורה השניה נכתב שמו של הראי"ה ברוב האגרות, חוץ מחמש אגרות: שס"ד,

שס"ז, תשע"ה, תשע"ו ותתע"ח, מסיבות שונות שעם המו"ל.

15. "אז נדברו יראי ה'" – קשרי הראי"ה והגרא"ז מלצר זצ"ל, "אור שלמה" – קשרי הראי"ה והגרש"ז אויערבך זצ"ל,

"עטרת צבי" – קשרי הראי"ה והגרצ"פ פרנק זצ"ל.

16. נביא כאן פיסקה חשובה לעניינו מספר "כוכבי אור" (לר"י פילבר שליט"א, עמ' 12-13): "בשנות חייו הענפות עמד

הראי"ה בקשרי ידידות וקשרי מכתבים עם רבים מגדולי ישראל. עשרות רבות של מכתבים אלו היו גנוזים למעלה

מחמישים שנה, ופעמים רבות העלנו בפני מורנו ורבינו הרצי"ה זצ"ל את הרעיון להוציא לאור את מכתבי הגדולים

אל הראי"ה, אך הוא דחה אותנו בטענה כי אביו הרב זצ"ל אינו זקוק ל"הסכמות". אין ספק שמנקודת מבטו של

תודה לרב זאב נוימן שליט"א על האיגרות החדשות שנתן לי להדפיס כאן.  
תודה ויישר כח לבחור ינון רייס נ"י משיבת איתמר, שעזר רבות בהקלדת אגרות ומאמרים לחוברת.

תודה רבה מקרב לב לכל המפיצים המסורים בישיבות השונות, שלא על מנת לקבל פרס. בזכות טרחתם היתה לי אפשרות להתחיל בכל פעם לכתוב חוברת נוספת. ברכת ה' עליהם.

אזכיר כאן את חמי הרב מאיר האיתן (הייטנר) זצ"ל, רבו של השומרון משנת תשמ"ב עד פטירתו ב-ו' אלול תשנ"א. היה עובד ה' בכל ליבו, מקושר לדמותו של סבו הגאון רבי משולם ראטה זצ"ל, מח"ס קול מבשר, ולרבותיו בישיבות כפר חסידים ומרכז הרב. "מה זרעו בחיים אף הוא בחיים", בס"ד המשפחה הולכת לאורו ומתחנכת בדרכו. תנצב"ה.

אכיר פה טובה להורי היקרים ולחמותי היקרה על כל טובתם איתנו. יברכם ה' בכל מילי דמיטב, ויזכו לראות רוב נחת בגשמיות וברוחניות מכל צאצאיהם. התודה והברכה לישיבת איתמר שבה אני לומד ומלמד, ולישוב איתמר שבשומרון, שבו אנו זוכים לגור.

ויהיו נא אמרינו לרצון לפני אדון כל!

עמיחי כנרתי

אדם שחזה מקרוב את הראי"ה בגדולתו ותפארתו, שידע על קשריו עם עולם התורה על רבניו ואדמו"רי, ראשי הישיבות וחכמי התורה הרבים, ואת ההערצה, ההערכה והכבוד שרחשו לו כל גדולי הדור שעמדו עמו בקשרים, אדם זה אין לו צורך לאשר במסמכים את העובדות הידועות.

בינתיים קם דור חדש ... החובה לגאולת האמת היא שהמריצה לאחר פטירתו של הרצי"ה להוציא לאור את מאות המכתבים של גדולי ישראל אל הראי"ה, הממחישים יותר מכל את הידידות, הערכה עד כדי הערצה, של גדולי ישראל לגאון ישראל מן הראי"ה קוק. מכתבים שהפכו לספר "אגרות לראי"ה", שבמהדורה השניה והמורחבת שלו כלולים שלוש מאות ושמונים ואחת מכתבים".

## קורות חיים של הגר"ח"ע

רבי חיים עוזר גרודזנסקי נולד באלול תרכ"ג, בעיר איוויה פלך ווילנא, לאביו הרב ר' דוד שלמה ז"ל, תלמיד הגאון הנודע רבי ישראל מסלנט מחולל שיטת המוסר. בעודו ילד נתחנך על ברכי אביו ונתפרסם בשם "העילוי מאיוויה". כבן שתים עשרה נסע ללמוד תורה בעיר אישישוק, שהיתה מפורסמת כאכסניה של תורה לקבוץ גדול של אברכים גדולי תורה. מאישישוק נסע לוואלוזין, ויהי למקורבו של רבי חיים סולוביצ'יק.

בוואלוזין התפרסם ר' חיים עוזר כגאון בתורה. בו בזמן שימש ברבנות בוילנא הרב ר' אליהו אליעזר ז"ל, חתנו של רבי ישראל מסלנט, ור' חיים עוזר לוקח אחר כבוד לביתו בתור חתן. כשנתיים אחר חתונתו נפטר חותנו הרב, ור' חיים-עוזר, שהיה אז צעיר כבן עשרים ושלוש נבחר לשבת על כסא חותנו, ויהי למנהלה הרוחני של עיר מלאה חכמים וסופרים זו, ירושלים דליטא. שמו יצא לתהילה בכל תפוצות ישראל גם בתורת גדול הדור בתורה וגם בתורת עסקן ציבורי ממדרגה ראשונה. מכל ארצות תבל הריצו אליו מכתבים בשו"ת ובענייני הכלל, והוא היה זריז נפלא להשיב לכל שואליו הרבים.

סבלן נפלא היה מאין כמוהו. מעולם לא ראה אותו איש שרוי בכעס. תמיד היה שחוק נעים על פניו ותמיד היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. אחר פטירת הגאון רבי יצחק אלחנן מקובנה ז"ל, בשנת תרנ"ו, הוכר ר' חיים עוזר כיורשו הרוחני וממלא-מקומו בעבודת עניני הכלל של היהדות החרדית, ועל פיו היו נקראות אספות שונות של עסקני הכלל.

בעשרים השנה האחרונות לימי חייו התמסר כולו לעבודת הרבצת תורה בישראל בקנה מדה רב ממדים, בדמות יסוד ישיבות ותלמודי תורה ובהחזקתן וכלכלתן. בשנת תרפ"ד נוסד "ועד הישיבות" בוילנא תחת נשיאותו. עד יומו האחרון לא חדל מלעבוד את עבודת הקודש במסירות מופתית. בה' אב ת"ש יצאה נשמתו בטהרה, וכל בית ישראל שבכל התפוצות בכו את השרפה אשר שרף ד'. (על פי הרב יצחק קוסובסקי, "בית מדרש", ת"א תש"א. נדפס גם בספר אישים ושיטות לגרש"י זווין זצ"ל, עמ' 171-172)

### מנהיג כלל ישראל

רבן של כל בני הגולה, הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל מוילנא, האיר יותר מיובל שנים את שמי העולם היהודי כצאת השמש בגבורתו. מלבד גדלותו התורנית ומעמדו הרם כפוסק הדור, היה מנהיג כלל ישראל בתקופה קשה וסוערת ביותר. היה רב רבנן, אבי כל הישיבות, על פיו יישק כל דבר קטן כגדול בחיי קהילות ישראל, אביר השתדלנים לטובת בני עמו, מצביא וראש ללוחמי מלחמות ה' בימיו.

כשנתבקש לישיבה של מעלה ביום ה' מנחם אב ת"ש, הדהדה זעקת שבר מקצה העולם היהודי ועד קצהו: "כבה נר ישראל".

מאז חלפו כבר ששים שנה ועדיין זכרו של מרן זצ"ל חי וקיים בישראל, לשמו ולזכרו תאוות נפש כל מבקשי ה', בעיקר בזכות ספרו הגדול והמופלא שו"ת אחיעזר שהוא אחד מספרי היסוד המובהקים הן באהלי התורה והישיבות, והן בעולם הרבנים הפוסקים ויושבי על מדין. גם פעולותיו המופלאות למען כלל ישראל הניבו פרי נצחים, והמפעלים הנשגבים שמסר נפשו עליהם בחייו הכו שרשים עמוקים בנשמת העם, ועוד מוסיפים לפעפע אצל היחיד כמו אצל הכלל.

### רועה נאמן

... עניני תורה - חינוך - ישיבות - ביצור חומת הדת - מערכות כלל ישראל - רבנות וקהילה - אגודת ישראל - יהדות רוסיה - ארץ ישראל וכו', אשר כידוע עליו היו כולנה. בכל הזמנים תמיד היו ידיו מלוכלכות בשפיר ובשליא, והוא מלמד את העם חוקי האלקים ותורותיו, מחדש פוסק ומכריע בין דם לדם ובין דין לדין, פודה ומציל נדכאים ונרדפים, מקהיל ישיבות בישראל ומשים עצמו אביהן ופטרונן, משביר כל צרכיהם, מושיב רבנים ופרנסי עדה לכסאות, מנווט את ספינת יהדות התורה בין גלי סער ונחשולי זעף, מסכל גזירות, מצביא מלחמות השערה, מחולל מפעלים אדירים להצלה וחסד, לחינוך תשב"ר, להרבצת תורה בקרב פועלים וצעירים וכיו"ב, ומי ימנה ויספור פעולותיו המגוונות להשקות הצמאים לדבר ה'. כל החוטים מקצווי העולם היהודי הגדול על מיליוני פזורי נדחיו היו נמשכים אל חדרו הדל אשר בירושלים דליטא, על פיו יישק כל דבר קטן כגדול במרבית קהילות ישראל אשר ביבשת אירופה ומחוצה לה.

לא היתה בעיה או נושא בכל תחום שהוא שחרג מגבול דאגותיו. אין עדה, אין זרם ושבט באומה, שלא זכתה לקרבתו המיוחדת מחד, ושלא העריצתו כמנהיג כל ישראל מאידך, חסידים כמתנגדים, ספרדים כאשכנזים, פשוטי עמך ישראל כשמנו וסולתו. גם כל יהודי בודד מכלל האומה נחשב בעיניו כעולם מלא והוא משים עצמו אח לנדכא, אב ליתום ודיין לאלמנה, את כולם הוא מעמיס על כתפיו "כאשר ישא האומן את היונק", לבו שופע אהבה לכל יחיד באשר הוא - מפני שלבו היה לב כל קהל ישראל.

וכך כתב אודותיו מרן החפץ חיים זצ"ל באחד ממכתביו: "ראש וראשון גאון ושר בישראל, רבן של כל בני הגולה, נזר ישראל ותפארתו מרן רבי חיים עוזר שליט"א, ראש הרבנים בוויילנא, המוחזק ומפורסם בכל העולם למנהיג ורועה נאמן לכל עם ישראל זה כיוכל שנים".

(מתוך הקדמת אגרות הגרח"ע, הר"י קוסובסקי-שחור, בני ברק תשס"א)

## קשרי ידידות

בפרק זה נכתבים קשרי הידידות בין הגרר"ע והרא"ה, ובפרקים הבאים מובאות סוגיות הלכתיות וציבוריות שדנו ביניהם.

הגרר"ע נולד באלול תרכ"ג והרא"ה נולד באלול תרכ"ה. שניהם למדו בישיבת וולוז'ין המפוארת תקופה לא ארוכה (בערך שנתיים), בתקופות סמוכות אך לא מקבילות: הגרר"ע בשנים תרל"ט-תרמ"א והרא"ה בשנים תרמ"ד-תרמ"ו.

לאחר מכן נתמנה הרא"ה להיות רבה של זוימל ובויסק, והגרר"ע היה אחד מהרבנים המרכזיים והבולטים בעיר וילנא. בתקופה זו היתה הכרות ביניהם, אך היקפה אינו ידוע.

### פגישה ביניהם

באיגרת של הרב יצחק קוסובסקי זצ"ל (גיסו של הגרר"ע) לרא"ה<sup>17</sup> כותב הוא בראשיתה מילים אלו:

...זכורני כי ראיתי את פני רומעכ"ג שליט"א רק פעם אחת לפני שנים רבות, בבית גיסי הגאון הגדול מוהרר"ע גרודזנסקי שליט"א וכו'.

אם כן, בדרך אגב למדנו (ממכתב הגיס) שהשנים נפגשו<sup>18</sup>. זהו המקור היחידי לכך. כמובן, יתכן שהיו פגישות נוספות ביניהם, אלא שאין בידינו עדויות לכך.

### בעליית הרא"ה לארץ

לפני שעלה הרא"ה לארץ ישראל בשנת תרס"ד לכהן כרבה של יפו, ניסה הגרר"ע לשכנעו להשאר בחו"ל לטובת הציבור. במבוא לאגרות הרא"ה<sup>19</sup> כתב הרצי"ה זצ"ל רשימת אגרות הרא"ה שעדיין לא עלה בידם להשיג. בתוך רשימה זו נכתב:

אגרותיו אל ועד עדת ישראל בעה"ק יפו ת"ו על דבר הצעתם וקבלתו את משרת הרבנות שם. דיון המשא-ומתן נמשך כשנתיים, בחליפת מכתבים תמידית במשך כל הזמן הזה, ע"י עיכובים שנגרמו מצד עדת ישראל בעיר בויסק, שהשתדלה לטובתה למנוע את יציאתו ממנה, ומצד גדולי היהדות שבמדינת ליטא, ביחוד הגאונים ר' חיים עוזר גרודזנסקי ור' אליעזר גורדון והרה"ג החכם והסופר ר' זאב יעב"ץ זצ"ל, ועוד

17. בשנת תרפ"ז. נדפסה בליקוטי הרא"ה ח"ג עמ' 206.

18. נושא הפגישה כנראה נכתב באיגרת המקורית, אך הרמ"צ נריה זצ"ל העדיף מסיבות מסוימות להשמיטו וציין

שלוש נקודות.

19. חלק א' עמ' ט'.

מגדולי הרבנות שבסביבה, שטענו לטובת היהדות בכלל, ורוב מנינה ובנינה שהוא יהדות רוסיה, שהיא דורשת את השארותו שם<sup>20</sup>.

### **בהיות הראי"ה רב ביפו**

גם מהתקופה הבאה, כשהראי"ה כיהן כרבה של יפו (ושל המושבות החדשות) כמעט שלא נשמרו עדויות ומסמכים על הקשר בין השנים, מלבד איגרת אחת בענייני חלוקת ירושה וצדקות:

ב"ה, כ' מנחם ציון תרס"ח, ווילנא.

יראה בנחמה בעיר ד' שמה, ידידי הרב הגאון חו"ב סוע"ה דגול מרבבה כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק הי"ו האבד"ק יפו יצ"ו.

אחדשת"ה, ההמחאה ע"ס...

והנני מוטרד מאד ואקצר ואו"ש וברכה להדר"ג ולכל הנלוים אליו כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת

חיים עוזר גרודזנסקי<sup>21</sup>

כמובן, גם לגבי תקופה זו נכונים הדברים שלעיל, ומסתבר שהיה קשר נרחב ביניהם אלא שלא נשמרו עדויות ומסמכים.

### **הראי"ה רבה של ירושלים ורב ראשי של ארץ ישראל**

עיקר הקשר בין הראי"ה וה"אחיעזר" היה בשנים תרע"ט-תרצ"ה, בתקופה שמרן הראי"ה זצ"ל כיהן כרבה של ירושלים וכרבה הראשי של ארץ ישראל.

### **תארי כבוד זה לזה**

ממכתבו של הרב ר' אהרן יצחק זסלנסקי לרצי"ה<sup>22</sup>:

"פעם אחת שלח הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל, ע"י אחד שנסע מוילנא לאה"ק, סך שלושים דולר להנהלת כולל וילנא, וכתב לנו שאם כב' הרב ישלח לו מכתב המלצה להשתדל לטובת הכולל, אז יעשה כל מה שביכולתו לטובת הכולל. ויחד עם זה צירף למכתב הנ"ל מכתב מיוחד לרב. אני, שהייתי חבר הנהלת הכולל, באתי עם עוד חברי הנהלה לרב. הרב לקח תיכף ומיד נייר וכתב מכתב להגרח"ע.

20. גם בשבחי הראי"ה עמ' ע"א כתב מפי הרצי"ה שהגרח"ע שידל את הראי"ה להשאר בחו"ל בגלל גודל נחיצותו שם.

21. אגרות ר' חיים עוזר סי' תתנ"ו (ואינה ב'אגרות לראי"ה').

22. שבחי הראי"ה, עמ' ר"ד.

הגרר"ע כתב בתואר לרב: 'כבוד ידידנו הרב הגאון הגדול המפורסם' וכו', אבל הרב כתב במכתבו להגרר"ע: 'כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם פאר הדור' וכו'. העזתי פני ואמרתי: רבינו אינו מחוייב לכתוב לר' חיים עוזר תואר גדול יותר מזה שהוא כותב לרבינו. ועל זה ענה מרן הרב זצ"ל: ראשית, הוא זקן יותר<sup>23</sup>. שנית, יודע אני בו שהוא איש אמת, אילו חשבני ל"פאר הדור", לא היה נמנע מלכתוב עלי "פאר הדור". אכן אני חושב אותו לפאר הדור – מדוע לא אכתוב לו זאת?"

\* \* \*

תואר "הגאון האמיתי" היה הרב מיוחד רק ליחידי סגולה, כמו למשל: הרידב"ז, ר' חיים עוזר, המהרש"ם<sup>24</sup>. (שבחי הראי"ה שם, מפי הרצי"ה זצ"ל).

## מכתבי ידידות

לרגל שמחת החתונה של בת הראי"ה עם הרב נתן רענן, כתב הגרר"ע לראי"ה שמפאת מחלתו לא היה יכול לשלוח ברכת מזל טוב:

ב"ה ט"ו תמוז תפ"ח

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם כו', כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק הי"ו. ישא ברכה מאת ד'.

אחד"ש הדר"ג שי'. ברכתו על ידי הט"ג הגיעני. ת"ל כי מחלתי סרה, אך עודני חלוש ורפה אונים. ואקוה להנותן ליעף כח כי יחלימיני במהרה. איזי, גופא דעובדא הכי הוי, לרגל איזה כאב ... עשה הרופא מאיזש, אשר ע"ז נעשה גירוי קל בעור, ואיזה פצע קטן. שאלתי אחר רופא מומחה, ואמר שאין בזה שום מיחוש. אולם פתאום עלה מדריגת החום, והרופאים חשבו שזהו אינפלוענציע קלה. בינתיים נמשך איזה ימים עד שהפצע התפשט הרבה והרופאים ראו כן תמהו, וחשבו לעשות ניתוח, אבל חסדי ד' גברו, ומיום ליום הוטב, וגם מדת החום כפי הרגיל.

עבודה מרובה כעת בגלילותינו בכלל ובקהילתנו בפרט, לרגל הבחירות בגלילות הקרושין, ולא אוכל לעזוב מקומי. רק בשבוע זו יצאתי למעון הקיץ הסמוך לעיר. ואם כי אין בזה מנוחה, אך האויר טוב<sup>25</sup>.

23. וראה בספר הדר זקנים (לרב יואל שורץ שליט"א) עמ' 84 בהערה ל"א, מקורות לכך שמצד דרך ארץ ראוי לכבד אדם שמבוגר ממך.

24. מבדיקה במחשב ע"י תוכנת כתיבי הראי"ה עולה שיש עוד חמישה אישים שהראי"ה כתב להם תואר זה: הגאון הנצי"ב זצ"ל, הגר"ש סלנט זצ"ל, הגר"מ עלישברג זצ"ל, הגר"א דון-יחיא זצ"ל והגר"ר בענגיס זצ"ל. יש לשים לב לכך שרובם מגאוני הדור שקדם לראי"ה, מלבד הגרר"ע והגר"ר, זצ"ל.

25. תיאורים מפורטים כאלו על מחלתו ועל הרגשתו במקום המנוחה נדירים באיגרותיו, מפני שהגרר"ע היה מתעסק כל זמנו בצורכי הציבור והיחיד ו"שוכח" את עצמו. ודאי שהדבר מראה על הרגשת ידידות אמיתית כלפי המכתוב.

הנני לברך את ידידי הדר"ג וביתו וכל הנלוים לאהבה אותו בברכת מז"ט מחתונת בתו תחי' עב"ג שי'.  
 לרגל מחלתי לא הקדמתי בברכה ע"י הט"ג. וד' יצו את הברכה עליהם, ועיני הוריהם יראו וישמחו בטובתם  
 ובהצלחתם,  
 כנפשו וכנפש מוקירם ומכבדם הדו"ש.  
 חיים עוזר

או"ש וברכה לידידנו הרב הגאון מוה"ר צבי פסח פראנק הי"ו, אשר מפני טרדותי המרובים לא השיבותי  
 במועדו על מכתבו, ובקרב אכתוב לו.

וכן ייטיב נא לפקוד בשמי לגיסו ידי"נ הרב הגאון מו"ה יוסף רבי נ"י<sup>26</sup>.

\* \* \*

**באיגרת ששלח הרא"ה לחתנו ולבתו ציין מכתב זה שקיבל מהגר"ח"ע:**

ב"ה יום ראש חודש מנ"א תרפ"ח. מוצא ת"ו.

בנינו היקרים מחמדי ליבנו ונפשנו נתן ומרים שליט"א

... הגיעני מכתב מהגאון רח"ע שליט"א מוילנא, כתוב באהבה, ומתאר את הילוך מחלתו שעברה עליו וכי

הוא ב"ה הולך ומתרפא, ומברך בברכת מז"ט באה"ר, ומתנצל שמפני מחלתו לא שלח ט"ג בזמנה. יתן ה'

ונשמע תמיד בשורות טובות מכל ידידנו ויקירנו בכלל עם ה' המצפים לישועה וכו'<sup>27</sup>.

---

26. אגרות לרא"ה אגרת רל"ה.

27. "בשמן רענן", ספר הזכרון לרב נתן רענן-קוק זצ"ל, ח"א עמ' מ"ו.

## מחאה נגד הזלזול בראי"ה

כאשר כמה צעירים מאגודת ישראל בירושלים ביזו את הראי"ה זצ"ל, פירסמו הגרא"ז מלצר זצ"ל, ראש ישיבת עץ חיים וגיסו הגרמ"מ אפשטיין זצ"ל, ראש ישיבת חברון, מודעת מחאה בחוצות ירושלים<sup>28</sup>:

ב"ה ירושלים י"ד שבט תרצ"ג

כבוד ידידינו הגאון הגדול מופת הדור מו"ה אברהם יצחק שליט"א רב ראשי לארה"ק. משתתפים אנחנו בצערו הגדול של הדר"ג על אשר יצאו צעירים נגד הדר"ג בחירוף וגידוף בדברים אשר ממש לא יאומן כי יסופר, ותצלנה אזן משמוע.

לדעתנו אין על הדר"ג לשים לב לזה כאילו פגעו בכבודו, באשר החרפה היא לאלה שיצאו הדברים המנוולים מאתם ומעטם. אכן על כולנו להתאונן על ההפקרות של איסור בזיון התורה ות"ח ועל חילול כבוד החרדים ושלומי אמוני ישראל שהתעטפו בטליתותיהם, ורק זאת נחמתנו שהמעשה הזה הוא רק מעשה צעירים אחדים שאינם אחראים למעשיהם.

וה' ישפות שלום על ישראל.

ידידיו ומוקיריו

משה מרדכי אפשטיין איסר זלמן מלצר

הגרא"ז והגרמ"מ שלחו מכתב גם לגרר"ע וביקשו ממנו שאף הוא ימחה. ואכן כך עשה, כמובא במכתביו הבאים לר"י רוזנהיים ז"ל, מראשי אגו"י העולמית<sup>29</sup>:

כ"ג שבט תרצ"ג

...קבלתי מכתב מהני תרי גיסי הרבנים הגאונים ר' משה מרדכי עפשטיין ור' איסר זלמן מלצר שליט"א ע"ד מה שעשו... בעיה"ק בהעלה<sup>30</sup> שהוציאו כלפי הרב... כאשר יראה יידידי העתקת הפאשקוויל במכתב הרבנים הגאונים הנזכרים, ובאמת לא ישוער ולא יאומן מבטאים כאלה המשפילים בזה את כבוד האגודה והצעירים, כן קבלתי מכתב מיוחד ממוסדות התורה והישיבות המרעישים עולם על זה, ראוי לקרוא תגר ולכתוב אודות זה. אולי יש לרומע"כ איזו ידיעות מזה יודיעני.

\* \* \*

ה' אדר תרצ"ג

28. אגרות לראי"ה, עמ' ת"מ.

29. אגרות הגרר"ע, תשע"ה-תשע"ו. הושמט שם שמו של הראי"ה, אבל מהתאריך ומהאישים ברור כשמש שהכוונה אליו.

30. =בדף.

... כן קבלתי הדו"ח מהאגודה אשר עוד לא הספקתי לקרותו, ע"ד הכתב פלסטר בשם ... שבקשו הרבנים הגאונים ר' משה מרדכי עפשטיין, ור' איסר זלמן מלצר נ"י, כאשר שלחתי העתקת מכתבם אליו. השיבות להם בתחילת השבוע **מכתב נמרץ** ע"ד החירופים והגידופים שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע, ויצר הדבר כי מבזים ע"י זה את האגודה, והצעירים בודאי ימשכו ידיהם מזה, כי לא זו דרך התורה, גם גורמים רעה לעצם הענין והרעיון הנעלה אשר בעבורו הם נלחמים. את מכתבי בודאי יפרסמו.<sup>31</sup>

## בקשה לעליית הגר"ע לארץ ישראל

בקיץ תרצ"ב שלח הראי"ה מכתב לגר"ע (ע"י שליח מיוחד, הרב זאב גולד ז"ל, ממנהיגי המזרחי) לבקש שיבוא לארץ ישראל. כפי שמסר הרב כ"ץ, חתנו של הרב גולד, בהצעה זו נכלל הרעיון להכתיר את מרן הגר"ע זצ"ל כ"ריש גלותא" ועל פיו ישק כל הדור בארה"ק ובתפוצות:<sup>32</sup>

וזוהי תשובת הגר"ע:

בעז"ה, עשי"ת תרצ"ג

הוד כבוד ידידי היקר והנעלה, הרב הגאון הגדול המפורסם כש"ת מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, ישא ברכה מאת ד'.

אחדשת"ה, יקרת מכתבו מיום כ"ח מנחם אב העבר, ע"י כבוד הרה"ג מוהר"ז גאלד נ"י, הגיעני במועדו. והנה הדר"ג שמועה שמע מהסכמתי לנסוע לארה"ק לשבת שם בקביעות, ורומע"ת מוצא שיהיה לתועלת לכל עניני הקודש ולכל עניני הבנין והריכוז היהדות בכלל, ויעורר בדברים נעימים ונאהבים.

הנה לא אחד מידידי כי הרעיון הזה מנקר במוחי זה כמה שנים, אשר נפשי איתה לעת זקנה להסתופף בחצרות היכל ד'. אבל לידי החלטה לא בא, באשר בדור יתום קשה לעזוב את גלילותינו והשיבות, ויעוין בשו"ת מהר"ם שיק חיו"ד (ס' רכ"ה רכ"ו רכ"ז) מה שהשיב להרה"ג ר' זלמן שפיצער ז"ל. אם אמנם בודאי יש לעשות הרבה בארה"ק, בכל זה קשה להכריע, ואין ספק מוציא מידי ודאי, ולהשערתי המרכז מכוון ביותר במקום שרוב בני ישראל נחתים שם, וכעת המרכז היתר גדול לתורה הוא מדינת פולין. בכל זה עוד לא אמרתי נואש להרעיון לצאת בע"ה. אולם מדברי הרה"ג מוהר"ז גאלד שי' עוד לא נודעתי על נכון פרטי הדברים אשר חושב מעת"ר שי', ייטיב נא הדר"ג להודיעני דעתו בפרטיות, כאשר כן כתב במכתבו, שאם יספיק הזמן לבא בדברים בענין זה יבאר לפני את העולה על רוחו, ואתישב בדבר אי"ה.

והנני חותם בברכה לרומע"ת ולכל ב"ב ולכל הנלוים אליו, ועיניהם תחזינה במהרה בשוב ד' את שבות עמו ויקוים בנו כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים.

כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת

31. לצערי לא הצלחתי למצוא מכתב זה בספרים.

32. הרמ"צ נריה זצ"ל העיר על הענוה וכבוד התורה הגדול של הראי"ה, שלא חשש כלל שמא יכוח בחופתו של חבירו (בשדה הראי"ה, עמ' 286). יש לציין, שעוד קודם לכן, בשנת תרפ"ז, ביקש הגר"צ פ"פ פרנק זצ"ל מהגר"ע שיעלה

לא"י ויהיה לתועלת גדולה "להישיר הלבבות", וראה תשובת הגר"ע אליו באגרות

## אגרות תנחומים מאיש לרעהו

### תנחומים על פטירת אמו של הראי"ה

בעז"ה י"ד אייר תרצ"א

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק הי"ו.  
ישא ברכה מאת ד'.

אחדשת"ה. קראתי בעיתונים הידיעה ממות אמו הרבנית הצנועה נ"ע. המקום ינחם אותו בתוך אבלי ציון וירושלים, ויראה בנחמה, בעיר ד' שמה, במהרה. והנני ידידו מוקירו ומכבדו כרום ערכו הדושת"ו.  
חיים עוזר<sup>34</sup>

### תנחומים על פטירת רעיית הגר"ח

כ"א אדר"ר תרפ"ד

מנחם ציון וירושלים ינחם את כבוד הדרת רב רחימאי הגאון הגדול פאר הדור כקש"ת מו"ה חיים עוזר גרודזנסקי שליט"א  
בצער גדול באה אלינו השמועה המחרידה על פטירתה של רעייתו הרבנית החשובה והנכבדה ז"ל. אמנם כל עדת ישראל הקרובים והרחוקים מצטערים בצערו הגדול, ומשתתפים באבלו הכבד, ותחשב נא זאת להדר"ג לנוחם ולחבש לשברו הגדול.  
הנני כעת מוטרד מאד בטרדות המסע לאמריקא בע"ה ביום החמישי הבעל"ט.  
מה מאד אשתוק לקבל מכתב מהדר"ג שמה לחזק את ידינו בעבודת הקודש של חיזוק תוה"ק ומוסדותיה באה"ק ובגולה.

הנני חותם בברכת נחומים ומירושלים ינוחם ובכט"ס יבורך לאוי"ט  
כנה"ר ונפש ידי"ע קשור באהנ"פ הטהורה  
הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>35</sup>

### בתקופת מחלתו של הראי"ה

בתקופת מחלתו של הראי"ה זצ"ל, קיץ תרצ"ה, נמצאה התכתבות בין שני גדולים אלו בשני עניינים: סיכול המזימה לפנות את בית הקברות בוילנא וסיכול הרעיון של הרפורמים לעשות תנאים בקידושין. על העניין השני ראה לקמן בפרק "מנהיגי ציבור".

33. אגרות לראי"ה רצ"ט, אגרות הגר"ח"ע תשנ"ב.

34. אגרות לראי"ה רפ"ב.

35. אגרות לראי"ה ח"ד א-רכ"ב.

כ"ו אייר תרצ"ה

למע"כ רב רחמיאמי הגאון האמיתי פאר הדור הרח"ע גרודזנסקי שליט"א,

שלום וברכה,

אחד"ש הדר"ג שליט"א,

אתכבד בזה להודיע לכב' הדר"ג שליט"א כי פה עשינו כל מה שאפשר היה לטובת ביטול גזירת העברת הבית עלמין במ"ק, בתפילת ציבור ומשלוח טלגרמות של התעוררות למקומות חשובים, יתן ד' והכל יבא על מקומו בשלום ולא ירגיזו את שוכני עפר הקדושים ז"ל<sup>36</sup>.

ע"ד עיני הדרישות לרבנים ולבני ישיבות, לצערינו הגדול לע"ע הממשלה כמעט שחדלה לתת, כ"א ע"פ אופנים חוקיים מאד שקשה להשיגם, מ"מ אנחנו משתדלים לפי היכולת אולי יתן ד' ונוכל להשיג איזה זכיות יותר מורחבות מזה...

הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>37</sup>

הגרר"ע התייחס לענין בשלושת המכתבים הבאים לראי"ה<sup>38</sup>:

בעז"ה יום ה' י"ג אייר תרצ"ה

הוד כבוד ידידי עוז הרב הגאון הגדול המפורסם כו' כש"ת מוה"ר

אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.

ישא ברכה מאת ד'.

אחדשת"ה, קיבלתי הט"ג ממעכ"ת ומהכולל הווילנאי, שרוצים לדעת המצב ע"ד בית עולם הישן, לעת עתה אין שינוי, זה כבר מערערים ורוצים להרוס את ביה"ק, באשר עפ"י חוקי המדינה בי"ע ישן שהוא יותר ממאה שנים ביכלתם להחריבו, וכאשר הבי"ע הוא סמוך ונראה למערכות הצבא ובתייהם כבר עשו דרך באמצע, ועתה החליטו לעשות שם ספארט, והקול קורא הרצוף בזה יראה המצב, המאגיסטראט רוצה בפשרות, ולהשאיר חלק קברות הגאונים הקדושים. אולם הסכמנו כי אין לעשות שום פשר, וכה השיבה הקהלה להמאגיסטראט. אם אמנם עפ"י החוק הרשות בידם בכל זה נקוה כי ע"פ השתדלות אצל השרים לא יניחו להוציא אל הפועל, וחבל ששחל"ח השר הראשון שעניני ווילנא היו קרובים אליו מאד בהיותו יליד עירנו וגדל וחנך פה, שחשבנו שסוף דבר נביא לפניו את הענין, ועתה לא נדע עוד תוצאות הדברים, והננו מלאים תקוה כי יסירו את רוע הגזרה, והשבת' היום ע"י הט"ג להדר"ג בקשו רחמים.

36. פרשת השתדלותו של הראי"ה בענין זה, בעצם תוקף ימי מחלתו, נסקרה בספר "האיש כנגד הזרם" (ר' שמואל אבידור הכהן) עמ' רצ"ח-ש', בפרקים "הזעקה מוילנא" ו"האסיפה והמחאה", ושם מובא גם מכתב הראי"ה בידון. יש לציין לגבי ספר זה, שבהוצאתו החדשה נדפסו מעט הערות ותיקונים שכתב הרצי"ה זצ"ל על הספר, ויתכן שיש

בכך מעין אישור על נכונות שאר המקומות.

37. נדפס כאן לראשונה (מהעתקה).

38. ראה באגרות הגרר"ע אגרות שס"ד-ש"ע על פועלו של הגרר"ע, מרא דאתרא דוילנא, בפרשת בית הקברות.

ואו"ש וברכה להדר"ג ולכל הנלויים אליו לאהבה אותו כנפשו הטהורה וכנפש מוקירו ומכבדו כרום ערכו הדוש"ת.

חיים עוזר<sup>39</sup>

\* \* \*

בעז"ה י"ב סיון תרצ"ה

הוד כבוד ידידי הנעלה הרב הגאון הגדול המפורסם וכו' כש"ת מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א ישא ברכה מאת ד'.

אחד"ש הדר"ג שי'.

יקרת מכתבו הגיעני. ע"ד בית עולם הישן, לעת עתה לא נדע מה שחושבים לעשות, אנחנו השבנו להם... טוב הדבר אשר התעורר הדר"ג ודעימו, התפילות והמחאות שערכו בענין זה, ומי יתן ויקובל ברצון. ראיתי בעיתוני א"י איזו הצעה להעביר קבר מרן הגר"א לארה"ק, כמובן שכותב איש בלתי אחראי... והנני חותם בברכה מרובה לרו"מ כת"ר ולכל הנלויים אליו כנפשו הטהורה וכנפש ידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת.

חיים עוזר<sup>40</sup>

\* \* \*

בע"ה, יום ד' ט' תמוז תרצ"ה דרוזגעני

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם כו', כש"ת מוהרא"י הכהן קוק שליט"א. אחדשת"ה. **חרדתי לקראת השמועה מעיתונים ממחלת רומעכ"ת<sup>41</sup>. ואני תפילה לנורא עלילה כי ישלח דברו וירפאהו רפואה שלימה במהרה. ואבקש מב"ב ועושי רצונו להודיעני מיד מבריאותו.** אתמול הגיעני מכתבו ושמחתי כי כאשר שערתי כן היה, ותלו בוקי סריקי בהדר"ג בכוונה, וראוי מאד לעמוד בפרץ נגד אלו המשחיתים<sup>42</sup>.

והנני לבשר את הדר"ג על דבר ביה"ק הישן כי בא צו מהמניסטטערוים לבלי להגוע בהבי"ע, והננו עסוקים כעת בדבר הגדר לבנותו ולתקנו, וגם להוציא את המצבות הטמונות בקרקע לפארם, וזה יעלה להוצאה מרובה, אשר לפי מצב העיר אין אפשרות לגמור, ונחוץ מאד שלא יהי' כהפקר ומרמס.

39. אגרות לראי"ה אגרת שע"א.

40. אגרות לראי"ה אגרת שע"ז.

41. למעשה מחלתו של הראי"ה התחילה כבר בערך בזמן חג פסח תרצ"ה, אך חומר הגדולה נודעה רק בזמן חג שבועות לערך, וראה בפירוט במאמר "הקיץ האחרון בחיי רבינו הגדול זיע"א" לרש"ב שולמן זצ"ל (נדפס לראשונה בחנוכה תרצ"ו, ואח"כ בחוברתו "הראי"ה קוק זצ"ל"). לגולה הגיעה השמועה הרעה רק בתחילת תמוז!

42. כונתו להצעת הרפורמים להנהיג תנאי בקידושין, וראה לקמן בפרק "ענינים ציבוריים" על פרשה זו.

הנני חותם בברכה מרובה, ד' יחלימהו ויחזקהו כנפשו הטהורה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו המחכה לשמוע מאתו אך טוב סלה.

חיים עוזר<sup>43</sup>

\* \* \*

במכתבו של הגר"ח"ע אל הרש"א וובר, מזכיר הרבנות הראשית, כותב לו שנצטער מאד בהוודע לו מחלת הראי"ה, ומבקש למהר להודיע לו את טיב המחלה, וכותב:

...בעירנו נתפרסם מטעם ועד הרבנים כרוז להתפלל בכל בתי הכנסיות ובתי המדרשות לשלום ולרפואתו, וכן ברכו את החולה בברכת "מי שברך". כתבתי ובקשתי להשתטח על קברי הגר"א ז"ל ושאר הצדיקים זיע"א, וה' ישלח רפוא"ש במהרה לשמחת לבבנו"<sup>44</sup>.

### בפטירת הראי"ה

כשהגיע הידיעה הנוראה על פטירת הראי"ה זצ"ל לגר"ח"ע, היה אז בשעת סידור קידושין בחתונה נכבדת, וביקש באותו מעמד מאחד הרבנים להספיד בקצרה את הראי"ה.

וכך העיד הרב חיים חייקל גרינברג זצ"ל, שהיה חבר ועד הרבנים בוילנא<sup>45</sup>:  
 מרן הגר"ח"ע זצ"ל שהכיר מאד את הרב הגאון הגאון הקדוש ר' שמואל מרקוביץ הי"ד זצ"ל, גאב"ד טורעץ, אביו של הרב ר' צבי מרקוביץ שליט"א רב ור"מ דרמת-גן. בעת החתונה של ש"ב הגאון העילוי ר' אייזל ווילנער עם בתו של מרן הגאון הצדיק ר' יחיאל מרדכי גורדון זצ"ל ראש ישיבת לומזה בדרוסגעניק, שמרן הגר"ח"ע זצ"ל היה המסדר קידושין, מרן שר התורה ראש ישיבת גרודנא הגאון ר' שמעון שקופ זצ"ל ברכה ראשונה, וברכה שניה מרן הגאון ר' ברוך בר ראש ישיבת קאמניץ זצ"ל. זה היה בחודש אלול בזמן פטירתו של הגאון הצדיק הרב קוק זצ"ל, אז אמר מרן הגר"ח"ע זצ"ל לרב שמואל מרקוביץ זצ"ל בזה הלשון: טורעצער רב, זייט [תהיה] מספיד הרב קוק!<sup>46</sup>

43. אגרות לראי"ה, אגרת שע"ט.

44. קטע זה מהמכתב נדפס במאמר "הקיץ האחרון בחיי רבינו הגדול זיע"א" (עמ' ל"ט בחוברת "הראי"ה קוק זצ"ל") שצויין לעיל, בספר "האיש נגד הזרם" עמ' שי"ד ובספר ליקוטי הראי"ה ח"א עמ' 469. את המכתב כולו לא ראיתי.

45. נדפס ב"קובץ רבני תורני" אחיעזר, ח"ב תשכ"ח עמ' ל"ה.

46. בחוברת "דבר לדור" – קובץ הספדים על הרב קוק זצ"ל (י"ל אלול תשנ"ו ע"י ידידי הרב אבישי אלבוים נר"ו) כתב בעמ' 89 ששמע מעשה זה גם מהרב צבי מרקוביץ שליט"א, והוסיף לו הר"צ שכמובן כך גם היה למעשה, שהספידו אביו שם.

## מנהיגי ציבור

### אגודת ישראל

הגרר"ע היה ממייסדי תנועת "אגודת ישראל" העולמית ונשיאה. אגו"י היתה תנועה שכינסה את הציבור החרדי בעולם במגמה לאחדם סביב דגל התורה, במסגרת נפרדת מהתנועה הציונית (בשונה מתנועת "המזרחי", שהיתה כלולה בתנועה הציונית).

הסניף הירושלמי של אגודת ישראל היה קשור רק במידה מסויימת לתנועה העולמית, אבל למעשה עמד בפני עצמו,<sup>47</sup> עם הנהגה ציבורית נפרדת. הוא איגד בירושלים את הציבור היותר קנאי, בעיקר מיוצאי הונגריה, שהקימו לעצמם קהילה נפרדת ("העדה החרדית") בראשות הר"ח זוננפלד<sup>48</sup>, ולחמו בהקמת הרבנות הראשית לא"י ובנשיאה הרא"ה.

הגרר"ע זצ"ל לא נקט עמדה בשאלת רבנות ירושלים והרבנות הראשית, והיה בקשר ידידות הן עם הרא"ה וקהילתו והן עם הר"ח זוננפלד וקהילתו.

בקיץ תרצ"ב כתב הגרר"ע את המכתב הבא לגרצ"פ פרנק זצ"ל:

אחדשה"ט. ביום שבת קודש הגיעני טלגרמה ממע"כ בבקשה לעכב את הרב ז"ק<sup>49</sup> מלבוא עד שיענה להזמנה לד"ת לפני גדולי הדור.

הנה הקשה מע"כ לשאול מאיתי, וגם היא חידה בעיני לא אוכל להבינו. יודע מע"כ כי בכל הזמן עמדתי מרחוק ולא התערבתי בסכסוכים וההתפלגות שם מטעמים אשר אתי.

והנה ידוע אשר בעת התמנות ע"י המוסדות שנתמנה כבוד הרב הגאון מוהרא"י הכהן שליט"א לרב, פרשו חלק מן הציבור ומחו, ואחרי איזה זמן בחרו את כבוד הגה"צ מוהרי"ח זוננפלד זצ"ל לרב, ובמשך הזמן ביצרו להם קהילת "ועד העיר האשכנזי" לקהילה בפני עצמה, רב ובי"ד מיוחד ושחיטה מיוחדת. ועיקר טעמם ונימוקם שאינם רוצים להיות כפופים תחת "ועד הלאומי", דוגמת ומתכונת הקהלות באונגארן

47. לעיתים, ויתכן שאף לעיתים קרובות, לא שבע הגרר"ע נחת מהנהגתם ופעולותיהם, ראה למשל לשונו באגרות הגרר"ע תשע"ח: "בנוגע לחליפות המכתבים והויכוחים בעניני אגו"י בארץ ישראל לא אוכל לשבוע רצון וגם גורם עגמת נפש. אין ספק בדבר שראוי להרחיב חוג האגודה בין השדרות הרחבות שם, שיהיה להם השפעה מרובה, ובהיותם מתי מספר ומצומצמים בד' אמות שלהם אין להם כל השפעה. ואם לא יסכימו לשנות את התכסיס שלהם, ההכרח ליסד אגודה אחרת שם...".

48. אגב אורחא יש לציין שממעשים ועובדות רבות עולה שהר"ח זוננפלד זצ"ל היה בקשרי כבוד והערכה אישיים עם הרא"ה, וראה גם בליקוטי הרא"ה ח"א עמ' 155-163.

49. הרב מנחם מנדל ז"ק, רבה של ריגה. הוזמן להיות רבה של "העדה החרדית" בירושלים, לאחר פטירת הגרי"ח זוננפלד זצ"ל.

שפרשו מקהלות "סטטוס-קווא" המתלכדים ומאוחדים עם החפשיים, ויסדו להם קהלת יראים. וזו היתה השקפת הרה"ג מוהרי"ח זוננפלד זצ"ל וסיעתו לבלי להיות נכנעים תחת שלטון ועד הלאומי. עכ"פ זוהי עובדא ומעשה בדיעבד שנתארגנה קהילת "ועד העיר האשכנזי", ולו היה להם הרשות והרצון להזמין לד"ת היה עליהם לעשות כן ולהזמין מתחילה את כבוד הרה"ג מוהרי"ח זוננפלד זצ"ל, ועתה מה כח בי"ד יפה לעכב את הקהילה של "ועד העיר האשכנזי" היוצא מ"ועד הלאומי" למנות להם רב ומורה מייוחד כפי דעתם והשקפתם במקום הרה"ג המנוח מוהרי"ח זצ"ל, אשר בהיותו בחיים חיותו היה דואג למצוא ממלא מקומו.

**והשערתי דעת ידידנו הגאון מוהרא"י הכהן קוק שליט"א לבלי לצאת מהוועד הלאומי, למען שלא תחדל השפעתו על מהלך העניינים הכלליים של ועד הלאומי הנוגעים לד"ת**<sup>50</sup>, אבל חשוב שבודאי טובה גדולה כפי מה שהורה הנסיון בארץ אשכנז כי ע"י הקהילות היראים שביצרו להם מעמד בפני עצמם הוכרחו גם הקהילות הכלליות של הסטטוס-קווא להתחשב עם זה ולהחשיב את הצרכים הנוגעים לדת, וכי גם בעיר הקודש תהיה אימת כת היוצאים. וגם לאלה הנוטים להתקרב עם החפשיים ולהשפיע עליהם מרוחם - שעליהם ללכת בדרכי נועם ומתינות - טוב שיהיה גם בלעדס יראי ה' מאוחדים אשר לא יבשו לדבר בשער ולא יכחדו את אשר עם לבם להגיד האמת בשפה ברורה ובדברים בוטים. וכמדומה אשר לא די שאין להם לעכב למנות רב לקהילת ועד העיר האשכנזי כי אם לעזור להם שיתוסף כח לחזק את הדת בהתאחדות נגד הפרצות והפורצים שהרבו בימינו אלה, ונכון מאד שיתאחדו הרבנים בעניינים כללים הנוגעים לחיזוק הדת בארץ הקודש, ומי יתן ויתאחדו כולם בלב אחד לגדור את הפירצות. והמקום יהיה בעזרם.

ועם כל הכבוד אשר לבי ירחש למע"כ ולהרבנים הגאונים שליט"א, האמת אהוב מכל, ואחרי הישוב בזה עם ידידי הרבנים הגאונים מו"צ בקהלתנו, לא מצאנו שום מקום עפ"י דין לעכב את הקהילה של "ועד העיר האשכנזי" היוצאים מ"ועד הלאומי" למנות להם רב ומורה במקום הרה"ג מוהרי"ח זוננפלד זצ"ל, וכל רב רשאי לקבל את הרבנות.<sup>51</sup> חיים עוזר גרודזנסקי

כלומר: הגר"ח"ע לא רצה להכניס ראשו בין ההרים הגבוהים, "כל הזמן עמדתי מרחוק", ולא גילה טעמו בזה. מצד ההשקפה, שני הצדדים מובנים לו, ואדרבה יש ענין שיתקימו שתי הקהילות, "שמאל דוחה וימין מקרבת". יש מקום להשוות איגרת זו לאיגרת נוספת – ידועה מאד – שבה הוא מתייחס לשאלה העקרונית של הקהילות הנפרדות:<sup>52</sup>

50. כאן כותב הגר"ח"ע מטעם הקירוב וההשפעה, אבל ראה באיגרת הבאה שמציין גם את טעם האחדות: "לבלתי להרחיק חלק מיראלי", וכידוע שזאת היתה שיטתו של מרן הראי"ה זצ"ל, ראה: "אורות", אורות התחיה פסקאות כ"כ"א, "מאמרי הראי"ה" עמ' 58-59, "לשלושה באלול" חוברת א' עמ' מ"ח ו"ליקוטי הראי"ה" ח"ג עמ' 248-251. וראה גם מש"כ הגאון הנצי"ב זצ"ל בשו"ת "משיב דבר" ח"א סי' מ"ד.

51. אגרות הגר"ח"ע איגרת תשס"ד.

"...בשאלת הפרידה, אשר הרב הגאון הצדיק מוהר"ש רפאל הירש זצ"ל גזר אומר, אחרי שניתן הרשות מאת הממשלה בשנת תרל"ו להפרד מהקהילה המקומית, והורה הלכה למעשה שכל בני קהילתו מחויבים על פי הדין להפרד מן הקהילה הגדולה וגזר איסור להישאר בה הלאה, ורוב בני הקהילה לא שמעו לו בדבר הלזה, אחרי שעלתה בידם לעשות חוזה עם הקהילה הגדולה, לבחור בשביל החרדים רב חרד, ושהחרדים בלבד יבחרו בו, וכל מוסדות הכשרות של הקהילה כמו בית הכנסת, שחיטה, מקוה, בית הספר לדת, בית החולים יהיה תחת השגחת הרב הנזכר עם בד"צ שלו ביחד עם ועד בע"ב של חרדים, ואת מס העדה שהחרדים משלמים לקהילה לא יוציאו אלא בשביל המוסדים המיוחדים לחרדים, ובשביל ביה"ח וביה"ק, והכספים הנ"ל יורשמו בפנקס מיוחד ואין רשות להוציאם בשביל מוסדי הרעפארם, ורוב היראים הנז' תמכו יתידותם על מה שהורה להם הרב הגאון הצדיק מו"ה יצחק דוב באמבערגער זצ"ל. והאריך רומעכ"ה לברר טעם שני הצדדים פנים לכאן ולכאן...

הנני להגיד לידידי רומעכ"ה, עם כל חפצי למלאות רצונו ולהשיב לו כהלכה, הקשה לשאול הפעם מאתי. כי אמנם קשה לפתור שאלה חלקית שהציע רומעכ"ה מבלי לנגוע בעיקר השאלה שנחלקו בזה הרבנים הגדולים הצדיקים מוהרש"ר הירש ומוהר"ד באמבערגער זצ"ל, ועל זה הלא אינו שואל רומעכ"ה כלל. ובאמת יסוד פתרון שאלה העיקרית הזאת לפי דעתי איננה ככל הוראות או"ה, וגם שאלות עגונות היותר חמורות אשר שרשם פתוח בש"ס ופוסקים, ועל המשיב לשים עין עיונו בביאור שיטת הראשונים והאחרונים ולהכריע על פי כללי ההוראה וימצא פתרון השאלה הסבוכה.

לא כן פתרון שאלה זו. יסודתה ביחוד בהכרה גמורה ובהשקפה בהירה, לדעת איזה דרך ישרה לגדור גדר ולעמוד בפרץ לחזק הדת. אין ספק בעיני שלא נחלקו הרבנים הצדיקים מוהרש"ר הירש ומוהר"ד באמבערגער זצ"ל בהוראות ודינים, רק השקפותיהם היו שונות כל אחד על פי דרכו בקודש ולשם שמים. ובאשר השקפה זו מאירה ביותר לחכם המכיר את מקומו החי ודר באותו גליל וקהילה, יודע כל תכונות אנשי הקהילה ופרכיהם, קשור אתם בכל הנימים המקשרים, מפקח על צרכיהם, לו עין בוחן לשום לב בעיון היטב למשאלות הדת, ויכול לראות גם את הנולד לדור יבוא.

ועל כן לפי הנראה, לא נשאלו להכריע פתרון השאלה החמורה מגדולי מאורות הגולה בכל תפוצות ישראל ממדינותינו הגאונים מוהרמ"ל מלב"ם ומוהר"י סלאנטער ומוהר"ל דיסקין ומוהר"י אלחנן גאוני אה"ק וגאליציען זכרונם לברכה, באשר השאלה הזאת אינה נפתרת על פי מקורים מהתלמודים והפוסקים, ורק על פי סברא ישרה והשקפה נכונה ומאירה, אשר בהיותם בריחוק מקום לא יכלו להתערב בזה ולא מצאו די עוז בהשקפתם להכריע, וסמכו בזה על הרבנים הצדיקים החונים במקומם, אשר על הבי"ד שבאותו מקום ואותו גליל לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה. ובדאי אילו היו נחלקים בהכרעת הדינים היו שואלים את גדולי הדור להכריע ביניהם ולהגיד הלכה ברורה.

אין ספק אשר הרב הגאון הצדיק מוהרש"ר הירש זצ"ל אשר זכה וזיכה את הרבים במעשיו הגדולים ובדרשותיו הנלהבות ובספריו המלאים אהבת תורה ויר"ש, דבר גדול עשה בהתיסדות הקהילה

52. נדפסה באגרות הגר"ע, איגרת תק"י. האיגרת נדפסה לראשונה מכת"י בספר הזכרון לגר"י וינברג זצ"ל (בעל

שו"ת שרידי אש), ירושלים תשל"ל, עמ' ט"ב, ולאחר מכן במקומות נוספים.

"רעליגיאנס – געזעלשאפט" המשוכללה והמצינה ותהי לקהילת ישורון למופת בישראל. ולוא שביצרו להם היראים בקהילה מיוחדת היו מתבטלים במיעוטם בתוך העדה הכללית, מה שאין כן כאשר נפרדו ונשתכללו בפני עצמם, ומוכרחת גם הקהילה הכללית להתהדר ולהתנהג שיהיו המוסדות הכלליות על פי טהרת הקודש.

... בדבר ההתחברות עם הפושעים: לדעת המפרידים רואים בזה סכנה גדולה להיהדות, שילמדו ממעשיהם ושישפיעו בהתקרבותם על דור נולד לרעה. **ולדעת המקרבים רואים בזה מצוה רבה לבלי להרחיק חלק מעם ישראל ולזכותם**, ואינם רואים שום הפסד ליראים הנבדלים בנוגע לצרכי היהדות. וכן אין זה ענין למה שאמרו וכי אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך, כי לדעת המקרבים אין בזה כל חטא ועון, ואדרבא מצוה היא לזכות את הרבים, ולפי זה מה שרואים המפרידים עבירה גדולה בחיבור, רואים בזה המקרבים מצוה. והספק לפי זה בעיקר המעשה אם היא מצוה או עבירה. וספק כזה הנוגע ליסוד התורה והמצוה, שאינה נפתרת על פי מקורים מתלמודים רק על פי הגיון ישר ונסיון, רק על הבית דין שבאותו מקום להעמיק חקר בזה, להשים קו ומשקולת לשיעור ההתקרבות וההתבדלות. כי לא כל המדינות ולא כל המקומות והזמנים שוים בזה. רק על הב"ד המקומיים למצוא הכרעתם לעשות סייג לדברי תורה. ובהכרעת המשקל ושיעור ההתקרבות וההתבדלות נחלקו בזה הרבנים הצדיקים מוהרש"ר הירש ומוהרי"ד באמבערגער ז"ל<sup>53</sup>.

---

53. והשוה גם לאגרות הגר"ע אגרות תרכ"ז ות"ת (לר"י רוזנהיים ז"ל) שאין שום "חובה" לעשות קהילה נפרדת ולמנות רב מטעם אגודת ישראל בכל מקום בא"י, "במקום שיש כבר רבנים גדולי תורה, יראים ושלמים".

הקשר שהיה קיים בין אגו"י הירושלמית לאגו"י העולמית, וכאמור לא היה הדוק וחזק, בא לידי ביטוי במכתב של הראי"ה לגר"ח"ע:

יוד מנחם אב תרפ"ב

שלום וכרכה לכבוד רחימי לבאי, הרבנים הגאונים הגדולים, פארי הדור כקש"ת מו"ה ישראל מאיר הכהן ומו"ה חיים עוזר גרודזנסקי שליט"א

אחדשה"ט באה"ר

הגיעני מכתב קודשם, בצרוף קול-הקורא, ע"ד גזירת תענית ציבור ליום ער"ח אלול הבעל"ט, והננו גם אנו מכאן מצטרפים לדבר מצוה רבה, ונפרסם בעזה", את הודעת התענית והתעוררות התשובה באה"ק ובארצות הסמוכות, כדברי הדר"ג שליט"א. והשי"ת יאזין שועתנו, וישיב לב אבות על בנים, וכולנו יחד שכם אחד נזכה לשוב בתשובה שלמה לפניו, וימהר ויחיש לגאלנו ולקבץ נדחנו מארבע כנפות הארץ, ויתקדש שמו הגדול על עמו ועל נחלתו בב"א.

מידי דברי, אמרתי להזכיר לכ"ג, שראוי ונכון יהיה אם יזכירו את אלה העוסקים פה, בענין אגודת-ישראל, שהם נסמכים הרבה על גדולי חו"ל, שיזהרו ממחלוקת, מלה"ר וביזוי ת"ח. ויהיו דבריהם כדברי חכמים בנחת נשמעים, אקוה שדברי קודשם יעשו רושם, וברכת ד' עליהם תבוא<sup>54</sup>.  
והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות באה"ר, כנה"ר ונפש ידי"ע, קשור באהבתם ודוש"ת בכל לונ"ח, מהר הקודש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>55</sup>

כלומר, הראי"ה יודע שאגו"י הירושלמית מונהגת ע"פ מנהיגיה המקומיים, אבל בכ"ז בגלל הקשר והיחס המסויים לגדולי חו"ל האגודיים, הח"ח והגר"ח"ע, מבקשם הראי"ה להתערב ולנסות להשפיע עליהם.

54. הראי"ה הזכיר מכתבו זה במכתב נוסף שכתב לח"ח כעבור שנה, כ"ד תמוז תרפ"ג: "וכבר העירוני במכתב אחד

שכתבתי בתור תשובה על מכתב מר והגאון רח"ע שליט"א שראוי שתבוא מצידם איזו הערה נגד ההפקרות של

ביזוי ת"ח שאחזו בה בעוה"ר חלק מבעלי המחלוקת וכו' (אגרות הראי"ה ח"ד א-קפ"ז, נדפס בסוף הספר).

55. אגרות הראי"ה ח"ד א-ק"מ.

## עזרה ליהדות רוסיא

ב"ה, כ"ב תמוז תרפ"ב, דרוזגעניק.

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול כו' כש"ת מו"ה הרב אברהם יצחק הכהן קוק הי"ו.  
ישא ברכה מאת ד'.

אחד"ש רומעכת"ר ש'י, הנה רבים ושלמים העירו על דבר קביעות תענית ציבור כללי ביום אחד, ואשתקד התעורר על זה הגאון הצדיק חפץ חיים שליט"א, אולם מנענו מלעשות מפני חששות שונות, ועתה גם כבוד הרה"ג מליובאוויטש נ"י הודיעני דעתו כי נכון לעשות כן, שאין לחוש שלא יקולקל ביותר, והנני שולח רצוף בזה הקול קורא שחתם ע"ז הגה"צ חפץ חיים שליט"א והרבי מליובאוויטש ואני, גם ועד הרבנים דווילנא, ומתחילה חשבנו על קביעות יום ערב ר"ח אלול אך למען שיהיה שהות להתאחד יחד בכל המדינות אמרנו לדחות עד יום א' דסליחות. והנני לעורר את הדר"ג על זה ולבקש הסכמתו לחתום על הקו"ק, ולפרסם הדבר בארה"ק ובתפוצות הגולה.

באתי הלום לנוח למשך איזה זמן, את תשובתו ייטיב נא להודיע על כתובתי בבית.  
ואו"ש וברכה לרומעכת"ר ולכל הנלויים אליו כנפשו הטהורה ונפש מוקירו ומכבדו כרום ערכו, הדוש"ת

באהבה ובידידות

חיים עוזר גרודזנסקי<sup>56</sup>

\* \* \*

ב"ה ב' אייר תרפ"ט

לכבוד רב רחימאי הגאון האמיתי פאה"ד מוהר"ח עוזר גרודזנסקי שליט"א

שלום וברכה באה"ר

אתכבד בזה להודיע להדר"ג כי לפני שקבלתי את מכתב קדשו, היו אצלי האדונים פ' ורבורג וכל אדלר והנלוה אליהם מאמעריקא, ואנכי הזמנתי ביחוד להשעה הקבועה לבקורם מתל-אביב את ידידינו הרבנים הגאונים ר"ש אהרונוסון ורא"א מילקובסקי שליט"א למען הוכח את כל הנעשה לאחינו ברוסיא, ביחוד בנוגע לעניני הדת והיהדות, וגם הרה"ג ר"א טיטלבוים שליט"א היה עמם, ודברנו ככל הראוי לענין נשגב וקדוש זה. נקוה שהם יעשו מה שיהיה אפשר להטבת המצב, אבל טוב ונכון שאחרי דברינו יבאו להם מכתבים מהדר"ג ומעוד יחידים מגדולי הדור שליט"א המעונינים במצב אחינו שמה.

עם ידידינו הרה"ג טיטלבוים הנ"ל ש'י דברנו עוד באריכות בזה, והוא מצדו גם כן יעמוד על המשמר לעורר על כל הפרטים שמה. והש"ת יכונן צעדנו להציל את הפלטה הנשארה בעמק עכור שם להאיר להם מתוך חשכה.

והי' זה שלו' כנה"ר ונפש קשור באהנ"פ ודוש"ת מקודש

הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>57</sup>

56. אגרות הגר"ח"ע, איגרת תרס"ט.

57. נדפס כאן לראשונה מהעתקת כתי"ק.

## עמידה בפרץ בעיני נישואין

בשני עניינים הבאים התכתבו הראי"ה והגר"ח ע' כדי לעמוד בפרץ כנגד אותם שרצו לחדש הוראות שלא כהוגן בעיני נישואין:

פרשת י' שפאטשניק מלונדון, שכתב קונטרסים להתיר עגונות ויבמות בהיתרים משונים<sup>58</sup>.

פרשת תלמידי סמינר שכטר (קונסרבטיבים) שכתבו "הצעה למען תקנת עגונות", שמיד אחר הנישואין ימסור הבעל לאשה שליחות לכתוב גט לעצמה לכשתרצה<sup>59</sup>.

ב"ה ט טבת תפר"ח

הוד כבוד ידיד הרב הגאון הג' המפורסם כו' כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק הי"ו.

ישא ברכה מאת ד'.

אחדשת"ה. הנה הגיעני מהבד"צ בלאנדאן מחברת "לקרוא לאסירים דרור" החותם את עצמו יוסף שאפאטשניק החופ"ק לאנדאן ועוד איזה רבנים חתומים בלתי ידועים. ובקוראי בו השתוממתי ונבהלתי מאד כי הוא מתיר יבמה לשוק בלי חליצה, בלי שום יסוד ושרש בהלכה, ההיתרים לפי שאין היבם והיבמה במדינה אחת, או לפי שהבעל הי' מחלל שבת בפרהסיא ואין קידושין תופסין, שסכנה היא אם לא תנשא, והשערתי שבדאי קבל גם הדר"ג את המחברת, המודיע שיסד בית חרושת להיתר עגונות בלאנדאן, וקורא להעגונות לבוא ויתירן מכבלי העיגון. והנה יצאתי במחאה נמרצה, גם הגה"צ חפץ חיים שי' שאיננו מתערב בעיני הוראה יצא מגדרו, וכן ועד הרבנים בווארשא ואגוה"ר שם...

והנני ידידו מוקירו ומכבדו כרום ערכו הדוש"ת

חיים עוזר<sup>60</sup>

\* \* \*

ב"ה יום כ' לחדש טבת תרפ"ח

שלום וברכה מקודש, לכבוד רב רחמימאי, הגאון האמיתי פאר הדור, מו"ה חיים עוזר גרודזנסקי שליט"א.

אחדשה"ט דהדר"ג.

58. בקובץ "ישורון" חלק י"ב, במאמר על הגר"א וולקין זצ"ל אב"ד פינסק, מתוארות בקצרה עלילותיו של איש זה.

59. ראה ב"תחומין" כרך כ"א עמ' 288-291 ובקבצי "ישורון" חלקים ח' ו' סקירה על כל הפרשיות במאה שנים האחרונות בענין קידושין בתנאי וכיו"ב, ועי"ז להתיר אשת איש להנשא בלי גט גמור מבעלה: פרשת רבני צרפת (בשנת תרס"ז), פרשת רבני טורקיה (בשנת תרפ"ט), פרשת הקונסרבטיבים (בשנת תרצ"ה), ועוד. וראה באגרות הגר"ח ע' זצ"ל (שע"ב-ש"פ) על כל הפרשיות האלו. וראה גם בספר הסכמות הראי"ה הסכמה ל"ח, על אי-הסכמה של הראי"ה לספר "תורי זהב" של רב מארה"ב שרצה להנהיג תנאים הקידושין.

60. אגרות לראיה רכ"ג.

בתשובה על מכתב קדשו, מט' חודש זה, אודיע למר שהנני יודע את האיש ואת שיחו, מאז הייתי בלונדון בקה"ק מחזיקי הדת שם בימי המלחמה, והוא איש שאינו מיושב ושואף בכל ההתאמצות לעשות לו שם. את המחברת לא ראיתי, אך דיים הדברים שהביא כ"ג, לדעת על מה הוא בונה את יסודותיו, ועוד לפני קבלת מכתבו דמר נודע לי הדבר ע"י ידידנו הגאון רמ"מ עפשטיין שליט"א<sup>61</sup>, ואח"כ הובא לי עלה נדף של שאפאצניק זה שהחציף בו נוראות, ולבי במרי בכה על המורד הגדול אשר ירד דורנו במצולות העזות וההפקרות, וגם דברתי עם אחדים מחברנו הרבנים הגאונים שיחיו לדון מה נעשה מצדנו נגד הפרצה הזאת, אבל הלא כ"ג יודע את מצב חילוקי הדעות השורר בעוה"ר באה"ק ובעקו"ת ומחלת החוצפא שנגעה בנו זה מכבר, ואין איש מגדולי דורנו שם על לב למחות, וזה גורם עיכובים לכל דבר טוב ומקודש, ובכ"ז נקוה לעשות דבר בזה בע"ה.

השערתי היא שבין הרבנים שהוא דוגל בשמם שחזקו את ידו, אפשר שימצאו כאלה שנתעו, והם בכ"ז ת"ח מובהקים, ראוי לפנות אליהם שהם יבטלו ברבים את הסכמתם, ויצטרפו עם כל הרבנים גדולי התורה המורים כהלכה והעומדים בפרץ. והשי"ת ירחם על דורנו העני, ומאופל וממצוקה ישלח אורו וישעו, והיה זה שלום וברכת ד' למר וכא"ל,

כנה"ר ונפש ידידו דוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים.  
הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>62</sup>

\* \* \*

שלום רב לכבוד ידי"נ הגאון האמיתי פאר הדור  
מוהר"ר ח"ע גאראדזענסקי שליט"א  
אחדשה"ט באה"ר!

כעת הגיעני מכתב הדר"ג על דבר פטפוטי הדברים של אחד מתלמידי הסמינר של שכטר מר עפשטיין שפרסם בשמי, שאמרתי שמצד ההלכה הנני מסכים למנות לסידור גט אחר הנשואין במקום הכרח ע"י מינוי סופר עדים ושליח, וכל אלה הם דברים בדויים, לא ידעתי כלל את האיש ואת מהותו, וכבר הודעתו בתליגרמה לאגודת הרבנים באמריקה את מחאתי נגד קלקלה זו. מצד מצב בריאותי הנני מוכרח כעת לקצר, ואני חושש שאיזה ידים של שקר נשלחו בכונה בכל ענין זה להטיל קוצים בעיניים.

והנני בזה חותם בברכה כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים  
אברהם יצחק הכהן קוק<sup>63</sup>

61. ראש ישיבת חברון.

62. אוצרות הראי"ה, מהדורת תשס"ב ח"א עמ' 468.

63. כרוזי הראי"ה כרוז קל"ה, ואוצרות הראי"ה (מהדורת תשס"ב) ח"א עמ' 510. באותו זמן שלח הראי"ה מכתבי מחאה לאמריקה כנגד הצעה זו, ראה כרוזי הראי"ה כרוזים קל"ד-קל"ה, וכרוזים אלו נכתבו כשבוע לפני פטירתו, ראה במכתב הגר"ר כ"ץ זצ"ל שבנספח לכרוז קל"ה, ובסוף החוברת "נפש הראי"ה" (שכתב הרצי"ה זצ"ל, ג' באלול תרצ"ו) ב"תשלומי דברים".

הגרח"ע הגיב למכתב זה באגרתו מ-ט' תמוז, נדפסה כולה לעיל בסוף הפרק "קשרי ידידות": "...אתמול הגיעני מכתבו ושמחתי כי כאשר שערתי כן היה, ותלו בוקי סריקי בהדר"ג בכוונה, וראוי מאד לעמוד בפרץ נגד אלו המשחיתים".

## כנגד הקמת מוסדות תורניים-אוניברסיטאים בא"י

בעזה"י ר"ח כסלו תרצ"ד

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם כו', כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א. ישא ברכה מאת ד'. אחד"ש הדר"ג שי'.

יקרת מכתבו הגיעני אחר יוכ"פ, ואודה לרומעכ"ת על ברכותיו היוצאות מקרב לבו הטהור. מפני קדושת המועדים והטרדות שאחר החג אחרתי להשיב את תודתי.

- - יאבה נא כת"ר לדרוש בשמי את שלו' הרב מוהר"מ הילדסהימר נ"י. אם אמנם כבר הודעתי ע"י הרה"ג מו"ה יחיאל וויינבערג נ"י ר"מ בהסימענאר בברלין<sup>64</sup> את דעתי, כי לא יתכן בשום אופן להעביר את המוסד הלזה לעיה"ק, הנני להכפיל עוד הפעם, כי מה שהיה ראוי בברלין להקנות מעט מידיעת התלמוד לבני אשכנז, אשר מצא כבוד אביו הרב הגאון הצדיק ז"ל<sup>65</sup> להתחרות עם הרעפארמער, איננו מכונן בירושלים עיה"ק. ומובן מאליו כי ביקור באינווערזיטעט בעיה"ק עם רבנות, זיווג כזה אינו עולה יפה, לערב כוס רעל במי התלמוד. ולשכמותו יספיק הקיצור. לא נודע לי בבירור מגמתו וכוונתו בזה, רק מה ששמעתי מכבוד הרה"ג מוהר"י ווינבערג נ"י על זה מצאתי לעורר.

ואו"ש וברכה כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת. חיים עוזר<sup>66</sup>

הגרח"ע זצ"ל כתב לראי"ה בענין זה גם באגרות נוספות<sup>67</sup>, בהם פירט יותר את הסכנה והבעיה ברעיון זה. תשובת הראי"ה אליו אינה בידינו, אך באגרות לראי"ה איגרת שכ"ה כתב הגרח"ע ששמע מהגר"ר כץ זצ"ל (רבה של פתח תקוה) שדעת הראי"ה להסכים להעברת הסמינר למורים לא"י, אך לא את כל הסמינר לרבנים<sup>68</sup>.

בעז"ה יום א' אדר שנת תרצ"ה

הוד כבוד ידידי הנעלה הרב הגאון הגדול המפורסם כו' כש"ת

64. מח"ס שו"ת שרידי אש.

65. הג"ר עזריאל הילדסהימר זצ"ל, אב"ד אייזנשטאט וברלין.

66. אגרות לראי"ה אגרת שט"ז.

67. אגרות לראי"ה אגרות שי"ח, ש"כ ושכ"ה. וראה על הפרשה כולה באגרות הגרח"ע אגרות תק"ה-תקכ"ו וכן תש"צ-תשצ"ז.

68. וכ"כ הגרח"ע גם באגרתו לגר"י וינברג (אגרות הגרח"ע אגרת תקכ"ו) ש"היום קבלתי מכתב מהרה"ג מו"ה ראובן כ"ץ נ"י האב"ד בפ"ת בשם הגרא"י קוק שי' כי הוא מתנגד ליסוד סמיענאר לרבנים בארה"ק, ורק ליסוד סמינאר למורים יסכים".

מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א ישא ברכה מאת ד'.

אחד"ש הדר"ג שי'. מהידיעות אשר אתי מאמריקה מתעתדים איזה יחידים או יחיד לנסוע לארה"ק להכין שם מכון ישיבה עם קאלעדז דוגמת ישיבת ר' יצחק אלחנן בניוארק. ואם כי לא אדע אם הידיעה ברורה ואם היא גם למעשה, בכל זאת מצאתי לנכון להודיע להדר"ג מיד שידע מזה לקדם פני הרעה בעוד מועד. הלא למותר לפני הודיע עד כמה הצעד הזה מסוכן ליהדות ומוסדות התורה בארה"ק, ובדאי יעמוד הדר"ג על המשמר בזה.

והנני ידידו מוקירו ומכבדו כרום ערכו הדוש"ת.

חיים עוזר<sup>69</sup>

### תמיכה בשומרי שביעית

בענין שמירת השמיטה כהלכתה, ידוע שהראי"ה קוק זצ"ל תמך וביסס את "היתר המכירה", אבל מאידך גיסא ראה בו רק היתר לשעת הדחק של כלל הישוב היהודי בארץ, ואשרי מי שיכול לשמור שמיטה כהלכתה. ראה אגרות הראי"ה איגרת רפ"ט (עמ' של"ב), משפט כהן סוף סי' ס"ג, ובעוד מקומות רבים.

במכתבים הבאים מהגרר"ע לראי"ה נידון ביניהם הקמת "קרן השמיטה" לטובת אלו ששובתים בשביעית.

---

69. אגרות לראי"ה אגרת שנ"ג.

בעז"ה, ז"ך תמוז תר"צ, דרוזגעניק.

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם כו' כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, ישא ברכה מאת ד'.

אחדשת"ה, יקרת מכתבו מיום ו' תמוז הגיעני לנכון. בדבר השמיטה - אשר לפי דברי הדר"ג, שהאיכרים שמחיייתם היא הזריעה הפשוטה, ומספר הגון של פועלים חרדים, אם תהיה קופה מסודרת בעדם לעזרם שיוכלו להתפרנס בשנה זו באיזה עבודה אחרת או באיזה מסחר קטן לא ירצו לעבוד אפילו אחר המכירה הנהוגה, ורק שהענין צריך סידור וזהירות, וראוי לקבוע שם ועד מאוחד שיפקח ע"ז שתהיה התמיכה נתונה באופן המגיע לתפקידה, הנני תמים דעה אתו בזה, ואבקש את רומעכת"ר להוציא קול-קורא על זה, כאשר כן הוציא מעכת"ר מכבר, וימציא לידי.

והנני חותם בברכה מרובה לכת"ר ולכל הנלוים אליו כנפשו הטהורה ונפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת  
 חיים עוזר גרודזנסקי<sup>70</sup>

\* \* \*

ב"ה, ער"ה, תר"צ.

הוד כבוד ידידי היקר והנעלה, הרב הגאון הגדול המפורסם כו', כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק הי"ו. אחד"ש הדר"ג ש'י, יקרת מכתבו בצירוף הקול קורא בדבר קרן השמיטה הגיעני, מצאתי כי אין מה להגיהו בלתי את אשר תיקן הדר"ג בעצמו. אולם אחרנו מעט. ובאשר מריבוי התלאות לא יכולתי להתעסק בזה, ערכתי נוסח קצר שחתם עליו הגה"צ הח"ח שליט"א, ואני אשלח זה. ושם רמזתי כי החלוקה תעשה ע"י ועד מאוחד. ושלחנו לפראנקפורט אולי שם יצליחו להתעסק בזה ולקבץ סכומים לצרכי השובתים, ולו החילונו מראש לפני כמה חודשים אולי עלתה בידינו לעשות בעצמנו.

מעבודת וטרדת היום אקצר, ואו"ש ברכה, ותכלה שנה וקללותיה ותחל שנה וברכותיה. יתברך רומעכת"ר וביתו וכל הנלוים אליו לאהבה אותו, בכוח"ט לאלתר לחיים טובים ארוכים ומתוקנים, ועיניו תחזינה בישועת עמנו והרמת קרן תוה"ק, כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת  
 חיים עוזר גרודזנסקי<sup>71</sup>

\* \* \*

ב"ה, ועש"ק כ"ג מ"ח תרצ"א.

הוד כבוד ידידי היקר והנעלה, הרב הגאון הגדול המפורסם כו' כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.

אחדשת"ה הדר"ג ש'י, יקרת מכתבו מיום ט"ו מ"ח הגיעני היום.

70. אגרות הגר"ח"ע איגרת תשנ"ח.

71. שם איגרת תשנ"ז.

... על דבר תמיכה לשובתי שביעית הנה התעוררו מתחילה בפראנקפורט ופנו אלי בזה, ועד שבאתי בחליפות מכתבים עם הדר"ג נמשך הדבר, וכה רפו ידיהם מפני המשבר הכללי והצרות מרוסיא ולא אדע אם יתעסקו בזה, אך עוד אכתוב אליהם, ויצר לי מאד כי לעת עתה לא נעשה דבר לטובת השרידים היחידים.

ואו"ש ברכה לכת"ר ולכל הנלוים אליו לאהבה אותו כנפשו היקרה וכנפש מוקירו ומכבדו הדוש"ת חיים עוזר גרודזנסקי<sup>72</sup>

## בקשה לתפילות ומחאות

כתב הרב משה לייטר זצ"ל<sup>73</sup>:

הגרר"ע גרודזנסקי ז"ל היה קשיש מהגראי"ה בשתי שנים. קירוב לבבות היה ביניהם ועזרת גומלין ופנו זה לזה לעמוד בפרץ.

כשהפריעו הערבים להתפלל על יד הכותל המערבי, ופקידי השלטון האנגלי עזרו על ידם, הרעיש הגראי"ה הכהן קוק את העולם היהודי שבתפוצות על גזל תפארתנו<sup>74</sup>, ופנה להגרר"ע גרודזנסקי בטלגרמה: "מתנקשים בזכויותינו לכותל המערבי, נא לערוך מחאות ותפילות ושיגור טלגרמים לממשלה בוורשה ובלונדון. המצפה לרחמי שמים – הרב הראשי קוק".

ולעומת זה, כשעמד השלטון הפולני להרוס את בית-הקברות העתיק שבוילנא, כדי להכשירו למגרש-ספורט, מיהר הגרר"ע לפנות להגראי"ה: "יש לו השפעה עצומה בעולם כולו ודבריו נשמעים, לכן אבקש בכל לשון של בקשה, לערוך מחאה אדירה, נגד נסיון נמהר זה". הם עמדו זה לזה בשעת דחקם, ובכוחות משותפים התאמצו שלא לתת לשונאי ישראל לדחוק את רגלי עמנו".

## בקשת עזרה לאנשים פרטיים

ידידותם של הראי"ה והגרר"ע התבטאה גם בשיתוף פעולה בעזרה לאנשים פרטיים: תלמידי חכמים, בחורי ישיבות ואנשים שנצרכו לסיוע כלשהו. מתוך מכתבי ההמלצה, נביא כאן מספר דוגמאות בלבד:

### בקשה לעזרה לחזון איש

כשעלה מרן בעל החזון איש לא"י, ביקש הגרר"ע מהראי"ה לעוזרו.

72. שם איגרת תשנ"ט.

73. "הדרום", חוברת כ"ב, תשרי תשכ"ו, עמ' 126, הועתק בליקוטי הראי"ה ח"ב עמ' 309. שני המברקים שבפיסקה זו לא ראיתי שנדפסו במקום אחר.

74. על פרשה זו (שעיקרה בשנת תרפ"ט) ראה מאמרו הארוך של הבחור יוחנן ישמח ז"ל (בן ידידי משפחתנו הרב משה ופנינה): "הרב קוק זצ"ל והסכסוך על הכותל" (נדפס ב"ביום חילך", ספר הזכרון ליוחנן ישמח ז"ל, ניסן תשנ"א).

בעזה"י ר"ח כסלו תרצ"ד

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם כו', כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.

ישא ברכה מאת ד'.

מדי דברי אמצא לנכון להכיר לפני הדר"ג את כבוד הגאון מו"ה אברהם ישעיה קרליץ שליט"א המתגורר במושב בני ברק, בעהמח"ס חזון איש ג' חלקים, מתושבי עירונו. לדעתי הנהו אחד מגדולי הדור המצויינים בתורתו וצדקתו, ובכל עניין חמור הייתי מתיישב איתו. ולבד גדלו ועמלו בתורה, הנהו צדיק תמים ומצוין בענות צדקו. התפרנס ממה שאשתו החזיקה חנות, ולא רצה להנות מכתרה של תורה. כמה פעמים רציתי למנות אותו למו"ץ פה ולא נענה לזה. גם אינו רוצה להנות משל אחרים. וכאשר לרגל המשבר הכלכלי הוכרחה אשתו לסגור חנותה נשאר בלי שום מעמד ומצב. גם עתה כאשר הנהו דחוק מאוד, בורח מן הפרסום ובחר לשבת בנוה שאנן בני ברק. העירותי את ידידנו הממונה הרב מו"ה שלמה בלאזער שי' לתת לו לפי שעה מקופת הכולל ב' לי"ט בתנאי שיקבלו חיבוריו למכירה, כי לולא זאת לא ירצה לקבל. אמרתי להכיר את האדם הגדול הזה לכ"ת הדר"ג, ולבקשו לעורר את הממונים שיחיו לתת לו תמיכה בכבוד הראוי, היינו באופן קניית ספריו היקרים חזון איש ג' חלקים. אקוה כי ישים לב לזה.

... ואו"ש וברכה כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת.

חיים עוזר<sup>75</sup>

### הראי"ה ענה לו במכתבו מיום ד' שבט תרצ"ד:

"הדרת כבוד רחימאי, הגאון האמיתי, פאר הדור, כקש"ת מוהר"ח עוזר גרודזנסקי שליט"א

– שלום וברכה באהבה רבה.

- ועל דבר הגאון מוהר"א ישעיה שליט"א, כבר לקחתי דברים בזה עם ידידנו הרה"ג שלמה בלאזר שי', והראה לי גם מכתב הדר"ג אליו והבטיח לי לסדר את הדבר כפי היכולת, בדרך של קניית הספרים. ואני מצטער מאוד על אשר לא נזדמן לי להפגש עם הגאון הנ"ל שליט"א, שעד כה לא היה בירושלים ת"ו, גם לא מזדמנה לי הזדמנות להיות בבני-ברק, מקום שבתו מאז בואו הנה לארה"ק, ולא היה לי כי אם קצת חילוף דברים בכתב, בענין הוראה אחת פרטית, בדבר פדיון מעשר שני שאין בו שוה פרוטה<sup>76</sup>. ובכל זמן שאני מוצא מקום לדרוש על שלומו הנני חוקר ודורש, ושמתתי לשמוע מאחי הרה"ח מו"ה שאול חנה קוק

75. אגרות לראי"ה שט"ז.

76. ראה באגרות לראי"ה ש"י-ש"א שאלות החזון איש אל הראי"ה בענין זה (בפתיחתם: "הוד כבוד מרן שליט"א!"), ובש"ת משפט כהן ס' נ"ג-נ"ד נדפסו תשובות הראי"ה אליו. וראה בספר בשדה הראי"ה עמ' 233-248 פרק "ראיה וחזון" - "על חילופי מכתבי הלכה יוחסי כבוד תורה, בין מרן הגראי"ה קוק זצ"ל, לבין מרן הגראי"ש קרליץ זצ"ל". יש להעיר, שהחזון איש היה מקורב מאד בוילנא למרן הגר"ח ע"ז צ"ל, ומסתבר שיחסי הכבוד וההוקרה בינו לראי"ה המפורסמים בחוברת דידן השפיעו גם על מקורבו. כעין זה גם הגר"ח מישקובסקי זצ"ל (חתנו של הגר"י בלזר זצ"ל מגדולי הדור בתורה ובמוסר, ואביו של הגר"א מישקובסקי זצ"ל, ר"י כפר חסידים), רבה של קריניקי שבפולין, שהיה יד ימינו ונשוא כליו של מרן הגר"ח ע"ז, העריץ מאד את מרן הראי"ה: ראה מכתביו שנדפסו בליקוטי הראי"ה ח"ב עמ' 225 (ונדפס גם בליקוטי הראי"ה ח"א עמ' 18) ועמ' 293.

שליט"א היושב בתל-אביב, ששם ישנה התעוררות אצל יחידי סגולה איך להחזיק בו, אבל מסופקני אם מצאו את הדרך שהוא בנקיות דעתו המופלאה יתרצה לזה. והשי"ת ישלח עזרו מקודש לת"ח גדול הדור שכמותו שיחי' לאורך ימים טובים"<sup>77</sup>.

### המלצה למען הוצאת הספר "המאיר לעולם" של הגר"מ זצ"ל משאט<sup>78</sup>

ב"ה חודש כסלו תרפ"ט,

שלום וברכה מקודש לכבוד הדרת רב רחימאי הגאון האמיתי פאר הדור כקש"ת מו"ה חיים עוזר גרודזנסקי שליט"א

אחדשה"ט באה"ר,

אמרתי בזה להעיר את לב הדר"ג כאשר מאת הגאון החסיד המנוח מרן ר' מאיר מיכל משאט זצ"ל, נשאר כתי"ק מעט מהרבה שהניח אחריו לפליטה, ביד נכדו היושב פה עמנו בעיה"ק הרה"ג היקר מו"ה דוד קפלן נ"י. ועתה נשאו לבו להדפיס את כתי"ק הנ"ל שרובם בהלכה בשו"ת ובסוגיות כדרכו בקודש ומיעוטם באגדה, שהם ג"כ ראויים למי שאמרן ז"ל. והנה מי כהדר"ג יודע את ערך הקודש של הגאון האמיתי ז"ל וערך יקרת דברי קדשו, שהם תמיד בהירים ונאמרים לאמיתיה של תורה. ע"כ באתי כמזכיר, ואולי יוכל כב' שליט"א, להיות מעירו ג"כ מסייע לדבר מצוה זו, באיזה אופן שהוא. ודאי לא ימנע הטוב, וזכות הגאון המנוח ז"ל תגן על כל העוסקים בהפצת אור תורתו, לזכות את הרבים.

והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות באה"ק כנה"ר ונפש ידי"ע באהנ"פ ודושת"ת באהבה נאמנה מהר הקודש מירושלים,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>79</sup>

### סיוע למשפחה שאבד קשרה עם ראש המשפחה

בס"ד יום י' לחודש ניסן תר"צ

הדרת כבוד רב רחימאי, הגאון האמיתי פאר הדור כקש"ת מוהר"ח עוזר גרודזנסקי שליט"א. שלו' וברכה מקודש.

אחדש"ה דכ"ג באה"ר.

הגיעוני מכתבי הדר"ג שליט"א, והנני נכון בל"נ להשתדל למלאות את המבוקשים והשי"ת יגמור בעדנו לטובה ויציל את עמו ואת בחיריו מידי רודפיהם ועושקיהם כח.

מדי דברי אחלה את פני הדר"ג שליט"א, ונני יוכל להוודע ע"י עו"ר מה שלומו של הר' מאיר מונק, בנו של המנוח ר' יצחק מונק ז"ל, שמשפחתו היא יושבת בשכנותינו והוא נסע לעה"ק דמר זה כמה ע"ד עניני העזבון של אביו. ידיעות ברורות אינן באות ממנו, ומשפחתו המתמוגגת בעניות, דורשת ממני להוודע ממנו ע"י כ"ג

77. בשדה הראי"ה עמ' 236.

78. וראה בהסכמות הראי"ה ס"א, הסכמה חמה להוצאת ספר זה.

79. מכת"ק.

שליט"א, ולבקש ע"ז מטיבותיה דמר הדר"ג, לעזור לו בכל האפשרות למען ישוב במוקדם לאה"ק, באיזה סעד מהעזבון כדין או כיושר<sup>80</sup>, כראות עין הדר"ג.

והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות ברכת החג הקדוש הבע"ל שמחתו ויתרון הכשרו, כנה"ר נפש ידי"ע קשור באהנ"פ, הדוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>81</sup>

### המלצה למען הגרש"י זווין זצ"ל:

ב"ה ועש"ק כ"ג מ"ח תרצ"א

הוד כבוד ידידי היקר והנעלה, הרב הגאון הגדול המפורסם וכו' כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

... מדי דברי הנני לעורר את הדר"ג על דבר השתדלות רשיון כניסה להרה"ג מוהרש"י זעווין הי"ו רב דנאו ויזיבקאו, איש מצוין, ולבד גדלו בתורה הנהו שלם במעלות ובמידות, סופר ועסקן מצוין, ומצבו שם נורא, ודבר גדול היו עושים לו הצליח להשיג עבורו רשיון כניסה, שמות בני משפחתו אודיע בפרטיות...  
חיים עוזר<sup>82</sup>

### המלצה לגר"י אברמסקי זצ"ל:

ב"ה, י"ג ניסן תר"צ.

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם כו' כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק נ"י, ברכה ושלוש עד העולם.

אחדשה"ט,

... מדי דברי אודיעהו כי אתמול הגיעני מכתב מהרב הגאון ר' יחזקאל אברמסקי נ"י אבד"ק סלוצק בעהמח"ס חזון יחזאל על התוספתא, אשר מפני חמת המציק עזב מקומו ומתגורר עתה עם בני ביתו במאסקווא, והודיעני כי יש לו רשיון לצאת מרוסיא, ומבקש שיחכו עליו בפתח תקוה שני חדשים, וכתבתי לר' פנחס מאורי לחכות עליו. ובודאי גם הדר"ג מצדו יודיעם, ויבקש על זה<sup>83</sup>.  
והנני ידידו מוקירו ומכבדו, הדו"ש ומברכו בכט"ס, ועיניו תחזינה בישועת ד' במהרה.  
חיים עוזר גרודזנסקי<sup>84</sup>

80. לפנים משורת הדין ופשרה, ראה ברמב"ן דברים ו, יח.

81. מכת"ק.

82. אגרות לראי"ה איגרת רעה. וראה אגרות לראי"ה איגרת שיט מכתב הגר"י אברמסקי זצ"ל לראי"ה בענין זה של הגרש"י זווין.

83. למעשה בסוף שנת תר"ץ נאסר הגר"י זצ"ל ע"י הרוסים, ורק בסוף שנת תרצ"א השתחרר מכלאו אחרי השתדלות רבה של גדולי ישראל וראשי העסקנים. גם הגר"ח"ע והראי"ה היו שותפים פעילים בכך, ראה "המעין" טבת תשל"ז במאמר "פרשת רבני מינסק ומאסר רבי יחזקאל אברמסקי", וראה באגרות הגר"ח"ע סי' תרצ-תרצ"ט.

84. אגרות לראי"ה, רס"ג.



## דיונים הלכתיים

בין מכתבי הרא"ה והגר"ח"ע שבידנו נמצאים מעט מכתבים שעוסקים במר"מ בענינים הלכתיים, בשני נושאים: ניקור גידים והפרשת תר"מ. יש להעיר, שבד"כ התקיים ביניהם משא ומתן הלכתי כחלק מבירור מעשי שקשור לאחריות ההנהגה התורנית שלהם.

### ניקור הגידים

בעזה"י ר"ח כסלו תרצ"ד

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם כו', כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א. ישא ברכה מאת ד'.

אחד"ש הדר"ג שי'. יקרת מכתבו הגיעני אחר יוכ"פ, ואודה לרומעכ"ת על ברכותיו היוצאות מקרב לבו הטהור. מפני קדושת המועדים והטרדות שאחר החג אחרתי להשיב את תודתי.

והנה כבוד גיסי הרב הגאון מו"ה יצחק קאסאווסקי שי' שנתקבל לרב ביאהאניסבורג הודיעני כי שם אינם מנקרים כלל את חלק הפנים, וכאשר שאל איזה היתר מצאו בדבר השיב הנכבד מר מרדכי גארדון שי' בן הגאון מו"ה אליעזר גארדון צ"ל<sup>85</sup>, כי באשר חותכים שם צלע הי"ב והי"א לאחוריים אין בזה עוד שום חוטי חלב. ובאשר הקצבים הראשונים באו מירושלים אמרו שכן נוהגים שמה. כאשר דרשתי וחקרתי בזה, לו היו חותכים גם צלע העשירי לאחוריים אין עוד חוטי חלב ונשאר רק חוטי דם. וכאשר נהגו שם למכור בשר חתוכות בלי עצמות, וחתכיה ומלחיה שפיר דמי בדיעבד. אם כי לא אאמין לדבריהם שאין מנקרים בירושלים חלק הפנים, בכל זה רצוני שיודיעני איך נוהגים בעיה"ק בזה.

ואו"ש וברכה כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדוש"ת.

חיים עוזר<sup>86</sup>

\* \* \*

85. ראש ישיבת טלז שבליטא.

86. אגרות הגר"ח"ע איגרת של"ז.

ב"ה, עה"ק ירושלים תובב"א, ג' טבת תרצ"ד.

הדרת כבוד רב רחימאי הגאון האמיתי פאר הדור, כקש"ת מוהר"ח עוזר גרדזינסקי שליט"א. שלום

וברכה באה"ר. אחדש"ת הדר"ג שליט"א.

מכתב קדשו דמר מר"ח כסלו העבר הגיעני. ולצערי הגדול נתעכבה תשובתי מפני חסרון במצב הבריאות ל"ע, שהוכרתי ע"פ פקודת הרופאים לנסוע להר הכרמל, לחילוף האויר ולהרגע קצת מעול הטרדות המיגעות, מה שלא נסיתי לנסיעה כזאת כ"א בירחי הקיץ, ומההכרח קבלתי לעשות כן בימים הללו. וכעת שבתי בקצת הטבה בעה"י, אשר נקוה שלימים הבעל"ט יוטב יותר בעה"י, וזה גרם עיכוב דברי, ואת הדר"ג מר שליט"א הסליחה.

ובענין הניקור של חוטי הדם, האמת הוא שנוהגים פה להקל בזה גם אצל האשכנזים, מפני שהספרדים נוהגים מעולם לסמוך על החתיכה והמליחה<sup>87</sup>, אע"פ שכאן מוכרים את הבשר עם העצמות, מ"מ הם מחזיקים שהחתיכה של החלקים הקטנים, כמו שנוהג פה, היא מספיקה מדינא. והגאון ר"ש סלנט ז"ל קבל את המנהג הזה מהספרדים, בעת אשר נקבעה שחיטה אשכנזית מיוחדת, ונמשך כן ג"כ בימי הנהגת הגאון מוהרמ"א מקליש ז"ל<sup>88</sup>, וכשבא הנה מרן הגאון מוהר"ל דיסקין זצ"ל היה העסק של כשרות הבשר כמעט כולו תחת הנהגתו, והוא ג"כ השאיר את המנהג הזה, ועל יסוד זה נתפשט מנהג ספרדי זה בכל א"י גם אצל האשכנזים. וע"כ אע"פ שאין דעתי ודעת רבנים מידידינו נוחה מזה, כעת שהעדה האשכנזית היא כמעט העיקרית פעה"ק ת"ו, מ"מ אי אפשר לשנות פה את המנהג, ומובן שכל מה שנוגע משום חשש של חוטי חלב הכל מתנקר יפה ע"י המנקרים המומחים פה, שהם מנקרים את האחוריים, וה"ה מה שנוגע להצלעות מתקנים הכל על צד היותר טוב. אבל מאד אני תמה על הענין מיאהאניסבורג, שאם הונהג פה מנהג ספרדי הלא היה זה מפני שמאז לא היתה כאן חזקת קהילה אשכנזית מיוחדת, וגם אח"כ כשנתסדה הקהילה האשכנזית מ"מ ראו גדולי העיר אז להשאיר איזה מנהגים מיוחדים, כמו לכתוב וכל שום בגיטין<sup>89</sup> וכיו"ב, גם אצל האשכנזים, אבל שיבואו קצבים והם יקבעו מנהג אצל האשכנזים להקל בניקור גידי הדם, נגד המנהג המקובל בכל הקהילות האשכנזיות, שאנחנו יודעים אותן, הוא באמת דבר תימה.

והנני בזה חותם בברכה נאמנה להדר"ג שליט"א, כנה"ר ונפש ידי"ע קשור באהנ"פ ודוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>90</sup>

## הפרשת תרו"מ בפירות א"י היוצאים לחו"ל

ב"ה. ט"ז תמוז תרפ"ה

להגאון ר' חיים עוזר שליט"א, שלום.

87. ראה בשו"ע יו"ד סי' ס"ה סע' א.

88. הגר"מ אויערבך זצ"ל, מח"ס אמרי בינה.

89. ראה בשו"ע וברמ"א אה"ע סי' קכ"ט סע' ח.

90. שו"ת דעת כהן סי' רכ"ג.

תודה לקבלת ספרו אחיעזר ח"ב.

וראיתי להעיר במה שהאר"ך בסי' ל"ט בענין פירות א"י שיצאו לחו"ל ולהפך, שהנני מצטער על חוסר הביאור בהלכה רבתא זו, לפי דברי הרמב"ם בפ"ב דמעשר ה"א, שהענין של גמר מלאכה לגבי פטור לקוח הדבר איך שהיה בדעתו בשעת גמר מלאכה, שאם גמר ע"ד למכרן פטור, והמחשבה הזאת מצלת היא מחלות החיוב, מדוע לא נאמר כן על פירות א"י שיצאו לחוץ לארץ גם אחר גמר מלאכה, שאם גמר מלאכתן ע"ד להוציאן לחו"ל פטורין. ואם יהיה הדין כן אז יהיו כל הפירות היוצאים מא"י לחו"ל ברובן בכלל זה, שגמר מלאכתן הוא ע"ד להוציאן לחו"ל. וגם לחומרא צריך לדון בזה, שלא לעשר מהם על הפירות שגמר מלאכתן הוא ע"ד א"י. והדבר צריך תלמוד לענ"ד.

והנני בזה דוש"ת באה"ר.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>91</sup>

\* \* \*

בעז"ה, יום א' ז' אדר תרצ"ה

הוד כבוד ידיד הנעלה הרב הגאון הגדול המפורסם כש"ת מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.  
ישא ברכה מאת ד'.

---

מדי דברי הנני לשאול את רומעכ"ת בדבר תפוחי זהב ושאר פרי הארץ אם יש השגחה על הפרשת תרו"מ, כי הלא פירות ארץ ישראל שיצאו לחו"ל אחרי שנתחייבו בארץ מבואר בראב"ד ובמשנה למלך שם דבכהאי גוונא גם בחו"ל חייבים, ואם שנתלשו על מנת למכור ויש בזה דין לקוח, מ"מ הלא מדרבנן מיהו מחוייבים, ונתחייבו מיהו מדרבנן, והכלל איך נוהים בארץ ואם יש איזה השגחה על זה, ייטיב נא רומעכ"ת שי' להודיעני. ובמכתבי לידידנו הרב הגאון מוה"ר א' זלמן מלצר שליט"א בשבוע החולף שאלתיו גם כן על זה.

והנני ידו מוקירו ומכבדו כרום ערכו הדו"ש.

חיים עוזר<sup>92</sup>

\* \* \*

ב"ה. עה"ק ירושלים תובב"א, אדר תרצ"ה.

שלום רב וברכה נאמנה להדרת כבוד רב רחימאי הגאון האמיתי פאר הדור כו' כקש"ת מוהר"ח עוזר גרודזנסקי שליט"א.

שלומים רבים וכוטו"ס באה"ר.

91. אגרות ראי"ה ח"ד איגרת א-של"ג.

92. אגרות לראי"ה איגרת שנ"ד.

זה כשבעות אשר הגיעני מכתב קדשו דמר ניה"ר שליט"א, ומפני מצב הבריאות נתעכבו הדברים ואת הדר"ג הס"ר.

והנה בדבר המעשר של תפוחי הזהב הנשלחים לחו"ל, הנה מאז, עד כמה שיש בידי להשפיע שיתקנו את הדברים הנתונים להיות יוצאים לחו"ל, הנני משתדל בזה לפי האפשרות. אבל ברבות הימים, לצערי, בייחוד ביחש לפירות הנ"ל א"א לפקח על כולם, וכנראה שאליהם דבר יגונב מדברי הב"ח<sup>93</sup> המיקל לדינא גם בנקבעו בא"י, שע"כ כמובן א"א להכריז איסור במידי דרבנן בפירות האילן לרוב הפוסקים<sup>94</sup>. ובכ"ז אקוה שסו"ס יעלה בידינו להרבות בזה סדר תיקון, כי באמת על ידי השגחה מאומצת, בקיבוץ הכוחות של הרבנים המפוזרים כעת בישוב ב"ה, יוכל להיות שיהיה אפשר להחזיר בזה התיקון ליושנו. כי במשך הזמן שישבתי ביפו לפני המלחמה הייתי יותר סמוך להישוב אז, ומה גם שלא היה כל כך בהרחבה כמו עכשיו ת"ל, והיתה ההשגחה מצדי יכולה יותר להיות פועלת על כל הפרטים. וגם כעת ביחס להיקבים בראשון לציון וזכרון יעקב, העומדים בידי אנשים חרדים שנזהרים לעשר את הכל גם היוצאים לחו"ל, כדעת רוב הפוסקים המחמירים בזה, אבל בנוגע לתפוחי הזהב, מאז שבאו לידי כמה אנשים הרחוקים מלהבין את חומר הענין, נתרשל הדבר לצערי, ורק החרדים המצוינים זהירים בזה. והשי"ת יעזרנו ע"ד כבוד שמו לחזק כל אשר ימצא בדק.

ובדבר ישיבה קולדז', לא שמעתי מאומה מזה הענין וכמדומני שאין יסוד לשמועה זו.

וצור ישראל יחוננו לרומם קדושת תוה"ק וקרנה בטרתה בכל בית ישראל בכלל ועל אדמת קדשינו בייחוד, ונראה בישועתו בגאולה שלימה בקרוב, כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים. הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>95</sup>

נ. ב. זה כמה שנים העירוני לכ"ג באחד ממכתבי<sup>96</sup>, כי יש להעיר ע"ד אלה הפירות שגמר המלאכה שלהם הוא על דעת להוציאם לחו"ל, אולי גם המחמירים יודו בזה לדברי הב"ח. ומובן שנתכוונתי רק לצדד בזה שלא נוכל לפרסם איסור על תפוחי הזהב, שמאז כבר נבעה הפרץ בזה<sup>97</sup>. ידי"ע הנ"ל.

## על כך ענה לו הגר"ח"ע:

93. יו"ד סי' של"א.

94. לרוב הראשונים רק דגן, תירוש ויצהר חייבים בתרו"מ מהתורה. דעת הרמב"ם (תרומות פ"ב, מעשר פ"א) שכל הפירות כלולים בחיוב מהתורה.

95. שו"ת דעת כהן סי' רל"ו.

96. אגרות ראי"ה ח"ד א-של"ג (נדפסה כאן לעיל).

97. גם בשו"ת במשפט כהן סוף סי' מ"ו כתב בקיצור סברא זו. הדבר נתון במחלוקת הפוסקים בדור האחרון: המהרש"ם הקל בכך (שו"ת מהרש"ם ח"א סי' ע"ב) והחזון איש (דמאי ט"ו, ד) החמיר. וראה מקורות נוספים בספר משפטי ארץ (ביהמ"ד גבוה להלכה בהתישבות החקלאית, ירושלים תשנ"ח) תרו"מ עמ' 63, ובספר הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית (מכון התורה והארץ, תשנ"ב) עמ' 64-65.

בעז"ה ערב פסח תרצ"ה

הוד כבוד ידיד הנעלה הרב הגאון הגדול המפורסם כו' כש"ת מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.

ישא ברכה מאת ד'.

אחדשת"ה. יקרת מכתבו הגיעני. הצטערתי לשמוע כי אי אפשר לסדר השגחה על תפוחי זהב בנוגע להפרשת תרו"מ, ובאמת קשה לסמוך ע"ד הב"ח אחי שמפורש בדברי הראב"ד להיפוך וכך בדברי המשנה-למלך, ומה שהי' המירווח ע"מ להוציא לחו"ל ולמכור אין אני רואה בזה דין פטור רק בלקוח שזהו דברי הרמב"ן והר"ן, ובודאי ישתדל הדר"ג בסדור השגחה שצריכה עכ"פ עבור א"י.

...

ואו"ש וברכת החג המקודש לרומעכת"ר ולכל נלויים אליו כנפשו הטהורה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו כרום

ערכו הדוש"ת.

98  
חיים עוזר

## טבלת אגרות הראי"ה לגרר"ע

### שתים עשרה אגרות

השוואת האגרות, תוך שימת לב מדוקדקת לתאריכים של האיגרת ותשובתה, מאפשרת לזהות איגרת אחת, המפוצלת במקומות שונים באותו ספר, או אף בכמה ספרים.

כמו כן ההשוואה מסייעת לשים לב לאיגרת מול תשובתה, וכן לאתר טעויות קטנות שחלו בהעתקה.

תאריך האיגרת	נושא	באלו ספרים הודפסה
י' אב תרפ"ב	תענית ציבור למען יהודי רוסיה. בקשה למחות בבעלי המחלוקת.	אגרות הראי"ה ח"ד א-ק"מ
ח' שבט תרפ"ד	נסיעה לאמריקה	כנ"ל, א-ר"ז
כ"א אדר תרפ"ד	ניחומים על מות אשתו. נסיעה לאמריקה.	כנ"ל, א-רכ"ב
ט"ז תמוז תרפ"ה	קבלת ספר אחיעזר. הערה הלכתית.	כנ"ל, א-של"ג
כ' טבת תרפ"ח	על מחדש "היתרים" לעגונות בלונדון	אוצרות הראי"ה, מהדורה שניה תשס"ב, ח"א עמ' 468
כסלו תרפ"ט	למען הדפסת הספר "המאיר לעולם".	בחוברת זו, מכת"י ק
ב' אייר תרפ"ט	למען יהדות רוסיה.	כנ"ל
י' ניסן תר"צ	בקשה לעזרה למען משפחה.	כנ"ל

<p>כל נושא במקום אחר<sup>99</sup>: ליקוטי הראי"ה ח"א עמ' 332- 333, בשדה הראי"ה עמ' 236- 237, דעת כהן סי' רכ"ג.</p>	<p>עזרה למשפחה לעלות לא"י. בעל החזו"א. ניקור גידים.</p>	<p>ג' שבט תרצ"ד</p>
<p>דעת כהן, סי' רל"ו</p>	<p>השגחה על הפרשת תרו"מ</p>	<p>אדר תרצ"ה</p>
<p>תחילתה בחוברת זו מהעתקה. סופה בליקוטי הראי"ה ח"א עמ' 339.</p>	<p>שמירת בית הקברות בוילנא. מינוי רב ביוהניסבורג.</p>	<p>כ"ו אייר תרצ"ה</p>
<p>אוצרות הראי"ה, כרוזי הראי"ה.</p>	<p>נגד הצעה של תלמידי סמינר שכטר לתנאי בקידושין</p>	<p>אב תרצ"ה</p>

99. כל הנושאים הם תשובה לאיגרת הגר"ח ע"מ"ח כסלו תרצ"ד, שנדפסה באגרות לראי"ה שט"ז. (חסרה התיחסות להעברת ביהמ"ד לרבנים לא"י). התאריך הנכון של האיגרת נראה שהוא ג' שבט, ע"פ ליקוטי הראי"ה, ולא כמו שכתוב בדעת כהן (ג' טבת) ובשדה הראי"ה (ד' שבט).

## טבלת אגרות הגרמ"ע לראי"ה

### 45 אגרות

נושא	תאריך האגרת	מספר האגרת בספר אגרות- הרח"ע <sup>101</sup>	מספר האגרת בספר אגרות- לראי"ה <sup>100</sup>
ענייני כספים	תרס"ח כ' אב	תתנ"ו	
נסיעה לאמריקה	תרפ"ב י"ז טבת	צ"ג <sup>102</sup>	קכ"ט
קביעת תענית ציבור על דבר רדיפת היהודים ברוסיה	תרפ"ב כ"ב תמוז	תרס"ט	רמ"ט <sup>103</sup>
נסיעה לאמריקה	תרפ"ד ו' טבת	פ"ט	קנ"ו
עזבון הגביר שלמה גוץ	תרפ"ד כ"ח ניסן	צ"ב	ק"ס
עזבון הגביר שלמה גוץ	תרפ"ד ה' תמוז	צ"ג	קס"ג
המלצה אישית	תרפ"ה ב' אדר	תתקט"ז	קפ"ב
המלצה, תמיכה בכולל וילנא שבא"י	תרפ"ה ד' אדר	תתס"ב	קפ"ג
המלצה אישית	תרפ"ה ו' אדר		קפ"ה
המלצה אישית	תרפ"ו ד' שבט	תתס"ה	

100. אגרות לראי"ה, הוצאה שניה תש"ן, יו"ל ע"י הרב"צ שפירא נ"י, מכון הרצי"ה.

101. אגרות ר' חיים עוזר, הוצאה שניה מתוקנת תשס"א, יו"ל ע"י הר"י קוסובסקי-שחור נ"י.

102. ושם כתוב תאריך תרפ"ד, וכנראה ט"ס. וראה אגרות הראי"ה ח"ד א-קכ"ד.

103. ושם כתוב תאריך תרפ"ט, וכנראה ט"ס. וראה אגרות הראי"ה ח"ד א-ק"מ, ואגרות הרח"ע תרס"ו-תרס"ח.

מחאה נגד מחדש "היתרים" לעגונות	תרפ"ח ט' טבת	ש"צ	רכ"ג
מחלתו, ומז"ט לחתונת בת הראי"ה עם הר"נ רענן	תרפ"ח ט"ו תמוז		רל"ה
תמיכה בנזקקים	תר"צ ג' כסלו	תתע"א	רנ"ה
תמיכה בנזקקים, התנצלות על פירסום מכתב אישי	תר"צ כ"א כסלו	תתע"ב	רנ"ח
עזרה לרבני רוסיה הנרדפים	תר"צ כ"ה שבט	תרפ"א	רס"ב
רבנות פ"ת לר"י אברמסקי זצ"ל	תר"צ י"ג ניסן	תרפ"ד	רס"ג
המלצה אישית	תר"צ כ"א איר		רס"ד
לטובת השובתים בשמיטה	תר"צ כ"ז תמוז	תשנ"ח	רס"ו
שמיטה כנ"ל, רבני רוסיה הנרדפים	תר"צ כ"ט אלול	תשנ"ז	ר"ע
שמיטה כנ"ל, יהודי רוסיה, המלצה אישית לרש"י זיון זצ"ל	תרצ"א כ"ג חשון	תשנ"ט	רע"ה
תנחומים על מות אמו	תרצ"א י"ד איר		רפ"ב
אזהרה מפני שליח הבולשת הרוסית	תרצ"א ח' תמוז	תרצ"ד	רפ"ד
תנחומים על מות הר"י רבי זצ"ל, יהודי רוסיה	תרצ"ב י"ח שבט	תש"ו	רפ"ז
מכון הרי פישל	תרצ"ב י"ז אדר	קי"ד	ר"צ
תשובה על בקשת הראי"ה ממנו שיעלה לא"י	תרצ"ג תשרי	תשנ"ב	רצ"ט
לטובת הישיבות	תרצ"ג י' כסלו	קי"ט	ש"ב
קביעת תענית ציבור למען יהודי	תרצ"ג	תשי"ד	ש"ה

רוסיה	י"ז אדר		
העברת ביהמ"ד לרבנים בברלין לא"י, ניקור גידים, בעל החזון איש <sup>104</sup>	תרצ"ד כסלו	מחולקת: של"ז, תש"צ, תתע"ח	שט"ז
ביהמ"ד לרבנים כנ"ל	תרצ"ד חנוכה	תשצ"ג	שי"ח
ביהמ"ד לרבנים כנ"ל	תרצ"ד ט' טבת	תשצ"ה	ש"כ
ביהמ"ד לרבנים כנ"ל, מכון הרי פישל	תרצ"ד ו' אדר		שכ"ה
נגד יוזמת אנשי מדע לחדש סנהדרין	תרצ"ד אדר	תשפ"ט	שכ"ו
חידוש הסנהדרין כנ"ל, מכון הרי פישל	תרצ"ד ניסן	קט"ו <sup>105</sup>	שכ"ח
חידוש הסנהדרין כנ"ל	תרצ"ד ניסן	ש"ה	ש"ל
תמיכה כספית בישיבות	תרצ"ד אייר	קל"ב	של"ב
המלצות אישיות, בירור שמועה על חליבה בשבת בקיבוץ דתי	תרצ"ד ט' תמוז	תתי"ט	של"ה
המלצות אישיות	תרצ"ה י"ד תשרי	תתקמ"ב	ש"מ
נגד הקמת ישיבה-אוניברסיטה בא"י	תרצ"ה ה' אדר	תשצ"ח	שנ"ג
בירור בענין הפרשת תרומות ומעשרות בפירות שמגיעים מא"י לחו"ל	תרצ"ה ז' אדר	תת"ד	שנ"ד
תרומות ומעשרות כנ"ל, המלצה	תרצ"ה פסח	מחולקת: תת"ה, תתקנ"א	שס"ה
שמירת בית הקברות בוילנא	תרצ"ה י"ג אייר	שס"ד	שע"א

104. בתחילת האיגרת מסומן שם שהשיטו דברים, והם בענין עזרה למשפחה אחת לעלות לא"י, ראה לעיל בציון

לאיגרת מהרא"ה לגרחה"ע בתאריך ג' שבט תרצ"ד.

105. ושם כתוב התאריך תרצ"ב, וכנראה ט"ס.

המלצה אישית לרב יעקב ניימן	תרצ"ה י"ז אייר	קמ"א	
בית הקברות כנ"ל	תרצ"ה י"ב סיון	שס"ז	שע"ז
המלצה אישית	תרצ"ה י"ט סיון	תתקנ"ג	
איחולי רפו"ש בית הקברות כנ"ל	תרצ"ה ט' תמוז		שע"ט

## מאמרי זכרון לגר"ח"ע זצ"ל

### אזל גברא דמיסתפינן מיניה

דברי הספד שנשא מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל על הגר"ח"ע זצ"ל ביום ז' מנחם אב ת"ש, במעמד קהל גדול בהיכל ישיבת "מאה שערים". נעתק מתוך "ברכת מרום", תשנ"ו, עמ' קל"ג-קל"ז. בהשמטת חלקי הדרוש.

אמרו חז"ל שבאותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם, עמדו כל גדולי אומות העולם בשורה ואמרו "אוי לו לעולם שאבד מנהיגו, ואוי לה לספינה שאבד קברניטה!". כל גדולי הדור הרגישו את עצמם כאבלים במותו של אברהם אבינו ע"ה, ועמדו כולם בשורה לקבל תנחומין, כאבלים הללו המתנחמים בשורה, והרגישו כי האבדה היא כפולה - אבד המנהיג ואבד הקברניט. ישנם שני מנהיגים: יש מנהיג שהוא המפקד, המורה דרך והנותן קו לדרך ההנהגה, אבל יש עוד סוג מנהיג, שהוא גם המפקד והמצוה וגם המוציא לפועל את כל סדרי ההנהגה. גדולי הדור אז הרגישו כי חסר להם לא רק המנהיג, אלא גם הקברניט - המפקד המוציא לפועל.

וכיום הזה, יום המר והנמנה, יום קבורתו של עטרת תפארת ישראל הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל, כל גדולי הדור עומדים בשורה כאבלים ואומרים: אוי לו לדור שאבד מנהיגו - המפקד העליון והמדריך שהיה כמו אבא לכל ישראל, ואוי לה לספינה שאבד קברניטה - כקברניט הזה שנהג בעצמו בהגה ספינת ישראל - הפועל והמעשה.

זהו אמנם מה שנוגע ליום הזה - יום החושך שחשכה השמש ונאסף מאור ישראל. אולם אותם שנהנו מאור תורתו, אם מפה קדשו, ואם משמעתתיה דמבדרן בבי מדרשא, או מספריו הגדולים - ספרי "אחיעזר", הלא בכל זמן דמדכרי שמעתתיה כשעת חימום דמי (מו"ק כד, א).  
"אמרו ליה לשמואל נח נפשיה דרב, קרע עליה תריסר מני, אמר אזל גברא דמסתפינא מיניה" (מו"ק כד, א).

כן גם אנחנו יכולים לצעוק ממעמקי לבבנו "וי דאזל גברא דמסתפינא מיניה". כל הדור חרד לשיח שפתותיו של הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל, והוא היה המכריע בכל השאלות העומדות על הפרק בחיי עם ישראל. כל בית ישראל פנו אליו וחיכו לשמוע את החלטתו. בו נתקיים במלואו "את ה' אלוקיך תירא - לרבות תלמידי חכמים". וי דאזל גברא דמסתפינן מיניה!

... שנים שני מיני גדולים: יש שכוחו בהוראה - לנתח את ההלכות ולקבוע את ההכרעה בכל העניינים והספקות העומדים על הפרק, אבל לעומת זה אין כוחו גדול בגבורתה של תורה ובפולפולה, בהבנה ובסברא ישרה. ויש שכוחו בפולפול, בסברא ובהבנה, אבל מאידך אין כוחו בהכרעת ההלכה. "את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה". ובגאוננו זה, שנתחברו בו שתי המעלות ביחד, עלינו לקונן: מי יורה לנו דעה ומי יבין לנו שמועה!

### גדול הדור ולבו טהור

הרב ראובן הכהן כץ זצ"ל, רבה הראשי של פתח תקוה  
(מתוך ספרו "שער ראובן")

חז"ל אמרו, שירמיהו נשא את הקינה איכה יועם זהב על יאשיהו המלך, ונכתב בקינת איכה משום דקשה סלוקן של צדיקים מחורבן בית אלקינו, ועל זה אמרו "איכה יועם זהב", שהיה דומה לארנטיס של זהב, "ישנא הכתם הטוב", שהיה גופו דומה לאבן טובה ומרגלית...

מי שהכיר באופן אישי את מרן הגאון ר' חיים עוזר צצוק"ל, יקונן עליו את קינת ירמיהו "איכה יועם זהב, ישנא הכתם הטוב" שהיה דומה לארנטיס של זהב, שכלו הזך וכשרונותיו המזהירים, הקסימו לבבות כארנטיס של זהב. וכל דבר שיצא מפיו היה מקושט בעדי עדיים. בחן ושכל טוב, ומאיר כספיר וכזהב. כל דבר שעשה, לא היה בו פניה עצמית, אלא בנקיון וטוהר, לשם המטרה והשאיפה העליונה, לטובת עם ישראל ותורת ישראל.

כידוע הוא לא הצטמצם רק בד' אמות של הלכה ובגבולות מסוימים. כפי הנשר של רוחו הכביר הובילוהו להתערב בכל עניין ציבורי חשוב ובכל שאלות הכלל שעלו על הפרק. בתקופה ההיא, שטרם נתיסדו המפלגות הגדולות בישראל ההסתדרות הציונית והסתדרות אגודת ישראל, וכל שאלה כללית ציבורית נפתרה על ידי יחידי סגולה מגדולי ישראל, היה הוא במרצו הרב המארגן, הראש וראשון בכל דבר, למרות היותו עדיין צעיר לימים. גאונותו היתה אחוזה ומושרשת בחכמתו העמוקה. היה זה חזיון בלתי נפרץ, שגאון וגדול בתורה כמותו, שהיה שקוע לילות כימים בתורה, היה בעת ובעונה אחת גם חכם כביר בהיות העולם מאין כמוהו. חכמתו ותבונתו בשאלות הזמן הפליאו את כל מכיריו ויודעיו.

תבונתו הביאתו לידי סבלנות רחבה, הוא היה סבלן גדול, לא חשש מה שיגידו עליו בעולם החפשים אעפ"י שהיה מרגיש אף בדבר הקטן ביותר שרצו בו להכעיסו. חכמתו וסבלנותו עמדו לו לבטל מעליו כל המקטרגים.

זכורנו עובדה: בהיותי צעיר לימים, אחד מלומדי הקיבוץ שלו בוויילנא בשנת תרס"ב, הייתי מבאי ביתו וראיתי פעם בחורף, בא טבח אחד עם שאלת הריאה להגרר"ע זצ"ל, והטריף, הטבח נתמלא חימה ואמר לו "אם אינו יודע לפסוק שאלת הריאה, איך מקבל עליו להורות" ודבר זה היה בזמן שכבר נתפרסם בוויילנא גדולתו ואדירותו בתורה, וכולם קיבלו מרותו ולא נעשה דבר קטן וגדול מבלעדו. ברור, שאם טבח היה אומר דבר כזה לרב אפי' בעיירה קטנה, היה מקבל נזיפה חמורה על כך, אבל הוא אמר לי באותה שעה: "מה לעשות? ודאי נפשו מרה עליו בגלל ההיזק, ואין אדם נתפס על צערו". כך היתה סבלנותו ללא גבול! דבר זה יכול לשמש לקח לרבנים ומורי הוראה בישראל. היו כמה עובדות, כשמשכילי ויילנא ראו בו כח כביר ההולך וגדל המעמיד אותם בצל, התחילו לבזותו כדרכם, והיו רבים שרצו להגן על כבוד התורה, להשיב במלחמה שעה, אבל הגאון הזה לא הניחם בשום אופן, כדי שלא לעורר ריב וכדי לקיים את השלום בקהילתו.

כידוע הוא יסד את ההסתדרות "כנסת ישראל" ברוסיה, עוד טרם שנוסדה "אגודת ישראל" הייתי אז צעיר לימים, וזה היה מיד אחרי התיסדות ההסתדרות הציונית, ואז אמר לי בפירוש, שאילו ההסתדרות הציונית לא היתה מדברת בשם כלל האומה לא היה צורך בארגון אגודת ישראל, אבל כיום שהיא מדברת בשם כלל ישראל לפי השקפתה החפשית ומעמידה את בנין הארץ רק על יסודות השפה והארץ, הרי מוכרחים אנו לייסד את "אגודת ישראל" שתדבר בשם התורה.

גם ידוע ומפורסם שהוא לקח חלק פעיל בכל עניני הישוב הישן, והיה מן הפטרונים של מוסדות התורה והחסד בארץ-ישראל. הוא והגאון ר' חיים סולוביציק זצ"ל היו הגבאים ועמודי התורן לתמיכת הישוב ומוסדותיו.

מענין מה שכתב אלי בענין עבודה עברית, שגדול אחד בגולה, כתב על זה בעמדה שלילית, והוא השיב לי כדברים האלה: "אתפלא גם אני מה ראה על ככה לפרסם גלוי דעתו הפרטית בלי התיישובות, שגם אני לא ידעתי מזה, גם הפריז על המידה כי אין עניני הישוב באה"ק דומים לעניינים פרטים בגולה, שהרי הישוב נתמך על ידי אחינו בתפוצות הגולה, ואדעתא דהכי תומכים, להמציא עבודה לפועלי ישראל מחוסרי עבודה, וכי על ידם יתכונן ויתחזק הישוב" עד כאן לשונו. מזה יכולים להבין את יחסו האמתי והשקפתו החיובית על בנין הארץ, והחובה המרובה המוטלת לעזור לפועלי ישראל, כדי לבנות את ארץ ישראל. כידוע הגר"ח"ע היה חוט השדרה וכח הקיום של אגודת ישראל, ובאמת שאלו אותו על כל השאלות שעמדו על הפרק, והודות להתערבותו התמידית בעניני האגודה, היו כמה בעיות, שלא נתפשט בהם ריב גדול בין אגו"י לבין שאר המפלגות.

**הגאון הזה אף הגין על כבודו של הרא"י קוק זצ"ל בכל הזדמנות ושעת כושר.** ומענין, פעם אחת פגעו הקנאים בגאון אחד בדבר ענין של הועד הלאומי ומועצה הדתית, כתב אלי בזה"ל "כי איך שתהיינה ההשקפות השונות שכל אחד יגן על דעתו, אבל דברי חכמים בנחת נשמעים, ולא זו הדרך, לצאת לגדף ולחרף גדולי ישראל, שאין זה דרכי התורה, אשר דרכיה דרכי נועם".

ראש דאגתו ומחשבותיו היו נתונים להגברת למוד התורה ובצרון מצב החינוך התורני ביהדות, זכורני עובדה: אחרי המלחמה לא היתה בוויילנא אגו"י מאורגנת, ובאו אליו ממרכז האגודה בוורשא, ושאלו לו, מדוע אין אגו"י מאורגנת בוויילנא, והשיב להם, הלא מטרת האגודה לשפר ולחזק את החינוך התורני, והארגון הוא רק ההקדמה והמבוא לכך, למה לי איפוא להתחיל מן האל"ף, אני מתחיל מן התי"ו, מהמטרה עצמה, מהחינוך.

מיד עם שובו מרוסיה, שהתגורר שם בתחילת המלחמה, התחיל בפעולה כבירה למען החינוך, שהיה אז עזוב ומוזנח בכל המקומות בליטא בעקב המלחמה, ויסד בתי ת"ת וישיבות קטנות בכל פנה נידחת, וכן יסד אז את הישיבה בגרודנה והביא את הגאון ר' שמעון שקופ זצ"ל בתור ראש ישיבה, והוא שילם לו משכורתו מכספי הג'וינט והרליף שנתקבלו על ידו למען חנוך התורה. במשך הזמן לא נשאר אף מקום אחד בליטא בלי בית ת"ת וישיבה קטנה, וגם הישיבות הגדולות נתרחבו ונתבצרו הודות לפעולתו המקיפה. עבודתו למען התורה והחזקתה, התרחבה והסתעפה מיום ליום, עד התקופה שהגאון הצדיק החפץ-חיים זצוק"ל יסד יחד עם הגר"ח"ע את "ועד הישיבות" הידוע, שהמשיך קיומו עד פרוץ המלחמה הנוכחית.

כל דבר שחשב כי יש בו כדי להביא חיזוק לישיבות, לא נח ולא שקט עד אשר הביא את העניין לידי ביצוע. וכשם ששקד בכל ליבו על ביסוס הישיבות והאדרת מעמדן כך הפנה את מלוא כוחותיו למנוע פעולה שלדעתו היתה עלולה להסב נזקים לכלל קיום הישיבות.

כידוע רצו מנהיגי אגודת ישראל מגרמניה, להעביר את הסמינריון לרבנים מברלין לארץ ישראל, בעת שהציקו להם בגרמניה והיתה לו חליפת מכתבים מקיפה עימי בענין זה, והתנגד לכך בכל תוקף. ברוחב בינתו הרגיש את הסכנה הצפונה בדבר, להקים בארץ ישראל סמינריון לרבנים במקום שיש ב"ה ישיבות

גדולות, שלומדים לפי סדרי הישיבות מדור דור. אף שאגודת ישראל הגרמנית היתה מוקירה ומעריצה את הגרר"ע מאז ומקדם, בחוגי החרדים שם לא נעשה שום דבר מבלי לשאול תחילה את חוות דעתו, בכל זאת אזר כגבר חלציו והתנגד לתכנית זו, עד כדי כך, שכתב להם דברים חריפים אלו: "לא אנוח ולא אשקוט בזה, וראוי להרעיש עולם על כך. ומה שטוב בעד אשכנז, לא טוב בעד ארץ-ישראל, להכניס הקולטורה האשכנזית בארה"ק", והם היו מוכרחים לשמוע בקולו, להסתלק מן התכנית הזאת. בכלל היה מתנגד גדול, להכניס לתוך הישיבות הגדולות השכלה, אף על פי שבדרך כלל לא התנגד שרב ות"ח ידע שפות שונות אבל לא בתוך הישיבה, מקדש האומה, כי זה יפסיד לעמקות הלימוד. ועל ידי כך לא יצאו גדולי תורה מתוך הישיבות.

כידוע, היה לו לשון זהב, עט סופר מהיר וסגנון עדין ומזהיר ביותר, שהקסים את לב כל קוראי מכתביו. וגם בענייני הקהילות, הביע את דעתו וכתב הרבה פעמים, שאין לדמות ארצות אלו לאלו, ובכלל היה מתנגד לפרוד הקהילות במקום שאין רפורמה כמו בגרמניה ובהונגריה, ומתוך כך התנגד מאד לייסוד קהילות נפרדות בפולין ואפילו בוויילנא במחלוקת הידועה, כי האמת היתה נר לרגליו. גדולה היתה עירנותו בשאלות הכלל אפילו במקומות היותר מרוחקים, ידוע המעשה שהיה בשנת תרס"ד, כשרבני צרפת מהמחדשים רצו לתקן קידושין על תנאי, וקרא מיד לכל הרבנים בארצות תבל, לצאת במלחמת מצוה נגד תכנית זו, לבטל דעתם ומחשבותיהם, והוציא לאור קובץ "אין תנאי בנשואין" לסכל המזימה הזאת נגד דת ישראל.

כאשר נודע לו הקול-קורא שהוצא בתל אביב על ידי עורך דין מסוים בנידון קביעת הסנהדרין בירושלים, כתב אלי: "ראיתי קול-קורא של איזה עורך-דין מתל-אביב שמבקשים וקוראים לאסיפה ביום ו' אייר בירושלים עיר הקודש בהצעה על דבר קביעת סנהדרין וכו', אם כי הדברים אין בהם ממש, אך נראה החוצפה הגדולה בימינו אלה בעקבתא דמשיחא".

כן היה הדבר בעת אשר כתבו לו מא"י בענין התכנית של יסוד אגודת רבנים עולמית, והרבה רבנים סמכו את ידם על הרעיון הזה. הרי הוא התנגד ביותר לתכנית זאת, מפני שלדעתו, כפי שכתב לי: "היה מונח הכל תחת ידי המזכיר, והפקידים, שא"א לסמוך עליהם מפני שאינם מתחשבים כלל עם ראשי המועצה, וכמה פעמים עושים גם בניגוד לדעתם ועושים רק מה שלבם חפץ, כמו שראינו בנסיון מזה, וכו'". כאן אנו חוזרים במקצת לתוך צפונות נפשו שבכל דבר ירד לעומק מהותו וראה את הנולד ואת ההשתלשלות העתידה.

כל נשמתו, רוחו ונפשו היו מסורים רק לטובת הכלל והפרט והרמת קרן התורה וישראל בארץ ובגולה. מעינות רוחו היו נתונים ומרוכזים למען החזיק בידי לומדי התורה והישיבות ומוסדות התורה. אף במכתבו האחרון אלי, שבועות מספר לפני פטירתו, הביע את דאגתו הגדולה לגורל הישיבות ומוסדות התורה בשעת חירום זו: "ואקווה לנותן ליעף כוח שאשוב לאיתני, שאוכל לסדר את העבודה והמעמסה הכבדה המוטלת עלי בסדור רבנים ובני הישיבות הפליטים".

געגעויו לעלות לארץ הקודש היו גדולים ועזים. אף בזמן האחרון כאשר תקפה עליו מחלתו ונמצא בחזקת סכנה, לא פסק מלהגות בעליה לארץ-ישראל, אלא שלא יכול היה לעזוב את וילנא ואת מאות הרבנים גדולי התורה על הישיבות הגדולות שבאו לליטא. אהלי התורה ותלמידיהן היו מרגישים את עצמם בלעדיו כיתומים ואין אב, כי הוא היה אביהם שדאג בשבילם.

## קדושת הראי"ה<sup>1</sup>

### הקדמה

"כל מקום שאתה מוצא גדר ערווה אתה מוצא **קדושה**" (לשון רש"י בתחילת פרשת קדושים ד"ה "קדושים תהיו").

נושא הצניעות הינו אחד התחומים הזקוקים לחיזוק מיוחד בכל דור, ובמיוחד בדורנו.

וכך כתב מרן הראי"ה זצ"ל באיגרת ברכה לרב שחיבר קונטרס בעניני צניעות:

ראיתי את דברי הרב הגאון הישיש מוהר"ר אלטר ווילדמן שליט"א, מה שרצה להוכיח לרבים בדברים הנוגעים לקדושת ישראל, ולהרחקת פרצות בעיני צניעות שנתרופפו אצל רבים, וכל כהאי מילתא מצוה לחבר על זה ספרים, להעיר ולעורר את הלבבות, ואבנים שחוק מים, ויש לצפות לתשועת השי"ת שכל ישראל יעירו על יסוד הקדושה האמיתית, שהיא לנו לעוז ולתפארת לעדי עד.

והניי בזה חותם בברכה לכל מזכי הרבים ולשם הגאון הצדיק המחבר הנ"ל שליט"א, ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת הטוב.

כנפשם היפה ונפש החותם בברכה מהר הקודש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק<sup>2</sup>

מרן הרב זצ"ל "נשיא הקודש" היה<sup>3</sup>: הן בהלכה, הן במחשבת התורה והן בהנהגותיו המעשיות. לאור דברי רש"י שלעיל, נפגשים אנו עם קדושתו של מרן הרב זצ"ל בשלושה תחומים אלו:

בהלכה: בעת בה התרבות האירופאית פשטה טלפיה בישראל, ואיימה להשכיח את הוראותיה והדרכותיה של ההלכה בכלל, ובתחום גדרי הצניעות בפרט, עמד מרן

1. במאמר זה היה שותף ידידי הרב רועי זק שליט"א מישובנו איתמר, והוא אף ניסחו.

יש להעיר כאן, להוציא מטעות אפשרית, שודאי מרן הרב זצ"ל, לא החמיר סתם, בלי מחשבה, בעיני צניעות (מתוך "פרומקייט" או מתוך יחס שלילי לנשים, וראה בספרו 'מוסר אביך' ב'מידות הראי"ה' ערך "צניעות"), אלא הכל לפי דיני התורה מתוך התבוננות ומחשבה, ובמקום שהיה צורך לפנות ולדבר אל נשים עשה זאת בנימוס, בכבוד ובסבר פנים יפות. וכך היתה דרכו בקודש, שהיכן שהיה צריך לפי דעתו להחמיר - החמיר, והיכן שהיה לפי דעתו צורך ואפשרות להקל - הקל. וראה לדוגמא במכתבו (נדפס ב"תחומין" ח"י עמ' 257) לגר"י קניאל זצ"ל, רבה של חיפה, שהתיר לו לצורך השפעת תורה ללמד בטכניון בכיתה שיש בה בחורים ובחורה אחת, עיי"ש (עמיחי כ., ותודה לרב יואל קטן שליט"א, ראש 'מכון שלמה אומן' בשעלבים, שהעירני לכך).

2. ליקוטי הראי"ה ח"א עמ' 223-224.

3. "כבוד קדושת מרן אבא גאון עוזנו ומאור מופתנו נשיא הקודש" (לשון רבינו הרצי"ה, זצ"ל בהקדמתו לאורות התשובה).

הרב זצ"ל בפרץ והורה את עם ה' תורת אמת<sup>4</sup>. וכפי הדרכתו ההלכתית הכללית של מרן הרב זצ"ל: "ההבחנה בין יהדות, שיסודה ברבוי תורה, לבין יהדות שהיא מעוטת תורה, היא בזה שנאמר בוידוי הגדול לרבינו ניסים את אשר הקלת החמרת ואשר החמרת הקלתי, וביחס לשני גופי הלכות, של חיוב פקוח-נפש ושל גדרי הצניעות לגבי נשים, שלזו הראשונה רבויי הקולות הם בחיוב פקוח-נפש ורבויי החומרות הם בגדרי זהירות הצניעות לגבי נשים"<sup>5,6</sup>.  
 במחשבת התורה: העמיק מרן הרב זצ"ל בשרשי קדושת הצניעות הישראלית והשפעותיה<sup>7</sup>.

בהנהגותיו האישיות והמעשיות: התעלה מרן הרב זצ"ל בצורה מופלאה.

עניינו של ליקוט זה הנו בתחום השלישי. ובאו בו פרטי מעשים והנהגות של מרן הרב זצ"ל בתחום הצניעות<sup>8</sup>.

"דע כי בזכרון מאמרי הצדיקים ומעשיהם תשכיל ותשוב ליוצרך"<sup>9</sup>.

---

4. יעויין: שו"ת אורח משפט, או"ח, סימן לה (החיוב המוחלט של הקמת מחיצה בבית כנסת וההפרדה שם בין דברים לנשים, ואיסור קול אשה. נכפל במאמרי הראי"ה עמ' 511 ואילך); שו"ת עזרת כהן סי' ל' (איסור רקודים מעורבים) וסוף סימן קח (מחאה נגד ציור דמויות אשה במחזורים, ומופיע שוב בשו"ת אורח משפט, או"ח, סימן כ"א-ב); אגרות הראי"ה ח"א, אגרת רעט, עמ' שטז (מחאה חמורה נגד לימוד מעורב של בנים ובנות בגימנסיה, ויעויין בעניין זה בצמח צבי, עמ' ל"ה - עדות רבינו הרצי"ה על סירובו של מרן הרב זצ"ל לבקר בגימנסיה הרצליה, מכיוון שהעירוב בין המינים נעשה שם כעיקרון ולא מתוך דוחק); מאמרי הראי"ה עמ' 189-194 ואוצרות הראי"ה חלק א' (מהדורה חדשה), עמ' 431-432 (איסור בחירת נשים); אוצרות הראי"ה (שם), עמ' 417 (מחאה חמורה נגד רחיצה מעורבת של גברים ונשים); חוברת אורות הטהרה (אגרת לבנות ישראל בא"י על חשיבות צניעות הלבוש ומחאה נגד הלבוש הפרוץ, ונדפס שוב כאן בסוף מאמר זה). וע"ע בכרזי הראי"ה כרז פ"ט מחאה בעניני צניעות ובאגרות הראי"ה ח"ב עמ' כ"א הערה לעורך עיתון על ביטוי לא צנוע בעיתונ.

5. יעויין שו"ע אבן העזר סימן כא, ריש סעיף א' "צריך אדם להתרחק מהנשים מאד מאד" ובבית שמואל, שם, ס"ק א.

6. כפי שהביא את דבריו רבנו הרצי"ה בחוברת לשלושה באלול, ח"א עמ' כה, פיסקה נב.

7. יעויין במקורות המלוקטים בחוברת אורות הטהרה ובמקורות הנוספים שציין הרב בועז אופן, שליט"א, בספרו מפתחות לכתבי הראי"ה ערך צניעות.

8. המקורות הובאו כלשונם, מלבד ההערות בסוגריים מרובעות, שהן הערות הבהרה והסבר של הכותב. נציין שחלק מהליקוט כבר נעשה בקצרה ע"י הרב משה צוריאלי, שליט"א בספרו אוצרות הראי"ה, חלק א (מהדורה חדשה), עמ' 36-37.

9. מתוך ספר צידה לדרך, הובא ע"י מו"ר הגר"ש דבליצקי, שליט"א, בשער ספרו בינו שנות דור ודור (תשס"ו).

## תורת ההסתכלות<sup>10</sup>

כתב מרן הגר"מ חרל"פ, זצ"ל: "לפני הטהרה, כאילו דחפוני מלמעלה להגיד מלים אחדות להודיע את מי מטהרים. הודעתי להם קצת קצת מנוראותיו הטמירות, ושמים היותו [בן] תשע שנה לא הסתכל בצורת אשה, והיה בבחינת יוסף צדיקא." (מכתבי מרום, עמ' פד)

\* \* \*

עודנו ילד, היה נזהר אברהם-איצ'לה שלא להתבונן בנשים. בלכתו ברחוב, היה עוצם עיניו כשראה אשה עוברת. (שבחי הראיה, עמ' לג, מפי הרב משה ד"ר זיידל)<sup>11</sup>

\* \* \*

פעם באה עיתונאית לראיין את מרן הרב זצ"ל, ולאחר מכן אמרה לרבינו [הרצי"ה] שנהנתה מהראיון עם אביו אך הפריע לה דבר אחד, שהוא לא הסתכל עליה כלל (הרב שחר רחמני בשם רבינו הרצי"ה. פורסם בחוברת עיטורי כהנים, שבט תשס"ג, במדור "קורות רבינו").

\* \* \*

דרכו של הרב בפסיקת ההלכה היתה תמיד להחמיר לעצמו<sup>12</sup>, גם במקום בו סבר כי מעיקר הדין יש להקל, ואף הקל למעשה לאחרים. כך נהג גם בבדיקת טהרת נשים. פעם אחת עמדה אשתו של מרן הרב זצ"ל בתור, עם כל הנשים, והגישה למרן הרב זצ"ל את הבדיקה, ולא שם לב שזו אשתו, והקל. שאלה אותו: 'מדוע החמרת לי לפני כן?' (בשם הגה"צ ר"ל זוסמן, זצ"ל. נדפס בחוברת ניצני ארץ ז, עמ' 223)

\* \* \*

העיד הגה"צ הרב אריה לוי, זצ"ל: "הוא הקפיד מאוד על איסור הסתכלות בנשים, והיו מקרובותיו שאפילו לא הכירן." (מובא באוצרות הראי"ה, חלק א' (מהדורה חדשה), עמ' 63)

\* \* \*

גם בעת זקנותו, קרוב לגיל שבעים, כאשר באו מדריכים ומדריכות של בני עקיבא לשמוע ממנו דברי יראת שמיים והתחזקות, ועמדו הבנים ליד קירות החדר מימין והבנות משמאל, צמודות לקיר, רחוקים משולחנו, עצם את עיניו ודיבר לכולם, מימין ומשמאל, בלבביות. (רבינו הגרמ"צ נריה זצ"ל, בספר בשדה ראי"ה, עמ' 577)

\* \* \*

10. יעויין שו"ע, אבן העזר, סימן כא, סעיף א.

11. גם הרי"ל הכהן מימון הביא את הדברים בצורה שונה מעט בספרו שרי המאה, חלק ו, עמ' 245-246.

12. דהיינו במקום של ספיקות.

כתב הגה"צ ר"ל זוסמן, זצ"ל: "זוכר אני, איך שפעם אחת במוצאי שבת, בא אליו זוג מודרני. האשה היתה לבושה בצניעות ועמדה מרחוק. והאיש התחיל משוחח עם הרב, אך באמצע השיחה התקרבה גם האשה וגם היא פנתה בדיבורים אל הרב, אולם הרב הפנה מיד את ראשו, התרחק קצת כשעיניו מושפלות למטה, וכמעט סגורות היו, כדי שלא יראה את האשה אפילו בראיה-בעלמא. וכמו ששמעתי מפורש מפי-קדשו של מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל, שהוא יכול להעיד על הרב שמעולם לא הסתכל בצורת אשה עוד מטל ילדותו." (מובא ע"י הגרמ"צ נריה, בספרו **בשדה הראי"ה**, עמ' 566).

הרב היה רגיל להרכיב משקפים שחורים כשדיבר לפני ציבור שהיו בו גם נשים, אפ' שהדבר היה באמצע חורף ולונדוני. כשבאה אליו אשה לשאול ממנו שאלה, היה מרכין ראשו (שבחי הראי"ה עמ' קכט, בשם הרב ד"ר י.מ. לרמן).

### בכל נפשך ובכל מאודך

לשאלה על שלא עמד על המקח במשא-ומתן עם בעלת הבית להפחית מחיר שכירות חדר הדירה [בעת היותו תלמיד בישיבת וולוז'ין] ענה: וכי בשביל מה שאמרנו חז"ל<sup>13</sup> אל תרבה שיחה עם האשה, לא כדאי לוותר לה בשביל זה חצי רובל? (רבינו הרצ"ה בחוברת **לשלושה באלול**, ח"א, עמ' ו-ז, פסקא ב:ב, על-פי עדותו של הרב אפרים טייטלבוים)<sup>14</sup>

\* \* \*

כשחפצו לעשות שם בבויסק נשף של ריקודים אסורים<sup>15</sup>, לטובת "צדקה גדולה", הודיע להם בהחלט שהוא יבא שמה, ולפי מצב הנמוס וכבוד התורה אז נתבטל מתוך כך הנשף הזה, עם כל ההכנות המרובות שנעשו בשבילו, גם אצל השלטונות וגם אצל התושבים. גם ש"ס בכרך אחד הכין לו לקחת אתו לבית האסורים אם יגיע להאסר מפני הפרעתו זאת. ואת הפסדי ההוצאות, שנגרמו ע"י בטולו של אותו הנשף, סילק מתוך משכורתו<sup>16</sup>. (לשון רבינו הרצ"ה בחוברת **לשלושה באלול**, ח"א, עמ' יב, פסקא כ')

בהיותו הרב הראשי לארץ ישראל, התקיימה מסיבה ציבורית לכבוד אישיות ממלכתית (אנגלית), וגם הרב הוזמן לשם. לפתע נקראה זמרת אחת להופיע לפני הקהל. מרן הרב קם מיד ממקומו וברח מהר מהמקום, בריצה ממש, ולא חש בזה

13. משנה אבות פ"א משנה ה.

14. גם כאן, הביא הר"ל הכהן מימון את הדברים בצורה שונה מעט, שם, בעמ' 256.

15. יעויין שו"ע, או"ח, סימן תקכט, סעיף ד, בשע"ת ד"ה "חייבים בית דין" ובמשנ"ב, שם, ס"ק כב, ובדברים חוצבי הלהבות בביאור הלכה לסימן שלט, ד"ה "להקל בכל" בשם ספר זכרון יוסף.

16. יעויין ברכות כ. "רב אדא בר אהבה" וכו'.

כלל ל"כבוד המלכות" (מתוך מכתב של הר"ל זוסמן זצ"ל, תלמיד מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל, לגרמ"צ נריה זצ"ל. נדפס בקובץ 'מאבני המקום' של ישיבת בית אל)

## כללי

"ישבנו פעם בשיעור אצל הרב. פתאום נשמעה דפיקה בדלת. משום מה פתח הרב בעצמו. נראתה אשה זקנה שבאה לשאול שאלה. הרב, שלא רצה להפסיק את שיעורו, רמז לה באין אומר, שתניח את העוף על השולחן. היא ואנחנו לא הבנו מה רצונו, עד שלבסוף תפסנו והורינו לה לעשות כדבריו. הבינונו כי הרב לא רצה בשום אופן לקחת בעצמו את העוף מידי האשה- משום צניעות"<sup>17</sup>. (שבחי הרא"ה, עמ' קה, מפי הרב אשר ריבלין)

## נספח: אל בנות ציון

מובאת כאן איגרת מרן הרא"ה זצ"ל אל נשות ישראל, בענין תיקון הצניעות. האיגרת נדפסה בחוברת "אורות הטהרה" שהו"ל הרצי"ה זצ"ל. בנוסף לתוכן החשוב, יש ללמוד מהאיגרת גם את אופן התוכחה, מתוך כבוד רב:

אחיותינו הכבודות, בנות ציון, היו ברכה לעד  
אחיות יקרות,

כבודכן הגדול בעיני, ובעיני כל ישראל, בתור בנות עמנו הגדול, אשר זכיתן לבוא לארץ חמדתנו, מקום מחד עיננו, ולהשתתף במפעלי חייכן בבנין עמנו וארצנו הקדושה, ההולך ומתפתח בישיע צור ישראל וגואלו – הכבוד הזה הוא בעצמו מביא אותי להעיר את רוחכן הטובה, לשאת את נס המחאה והמרד נגד מנהג חסר-טעם אשר חדר בשדרות הנמוכות של בנות ההמון בארצות שונות, ביחוד אחרי המלחמה הנוראה, אשר האנושות איבדה על ידיה הרבה מאד מנכסיה הרוחניים, ואוצרות מוסרה נתדלדלו. בתוך מערכה של חיים ירודים, חסרי בסיס נפשי, חדר המנהג הגרוע של התלבושת החדשה בפריצות שובבה<sup>18</sup>, מודה<sup>19</sup> כזאת שרוב טובי האנושות חורקים עליה שן, ופניהם מאדימות מזעם ובושת. וכמו הרבה מנהגים רעים וחטאים, שהחברה התרבותית שלנו נתקלת בהם, מתוך חולשה ואפיסת כח של חיים מוסריים רעננים, שלדאבון לבנו דור בנינו ובנותינו, השוכחים את הוד נפשם ואת תפארת עמם, נעשים מהראשונים לתקלה, וכנסת ישראל כולה סובלת מזה הרבה מאד חולי וקצף, שנאה ובזיון, כן גם המנהג המכוער הזה, של התלבושת החשופה, הולך הוא ומתפשט כארס, ועולה מן השדרות הירודות גם לידי השדרות העליונות והכבודות, למעט את יקר כבודן.

17. יעויין שו"ע, אבן העזר, סימן כ"א, סעיף ה', בדברי הבית שמואל ס"ק ט' לעניין מסירת חפץ מאשה לגבר.

18 =מעשה נערות וילדות (רש"י הושע פרק ו' פס' יא) והליכה בשרירות הלב (רש"י יחזקאל פרק ל"ח פס' ד').

19. =אופנה.

וכאשר המנהג המקולקל הזה, מצד מידת דין תורתנו הקדושה, ומסורותינו הנעלות בזיו יקרת מוסרן, הוא אסור איסור חמור ומצד המוסר האנושי הוא תועבה ומפלצת, הנני מקוה שאף-על-פי שלקיני גם פה בארצנו הקדושה - שצריכים חיינו בודאי להיות טהורים ונעלים, עומדים למופת ולסמל לשאר אחינו שבויי הרוח השקועים במעמקי הגולה – במכת המדינה הגלותית, והחיקוי הקופי של המנהג השפל הזה, בכל זאת תאמצני תקוותי, לפי שאר-הרוח ויתרון-הכבוד הנפשי, החופף על כל נפש מישראל, אשר באה להסתופף בצל צח של ארץ חמדתנו, כי מהרה יפוג השכרון הזה, ואתן, בנות ישראל שבארץ-ישראל, היה תהיינה בנות-החיל הלוחמות על טהרת מוסרנו, ובגועל-נפש תשליכו מהרה את המודה הפרועה הזאת, וכטהרת נשמתכן ככה יטהרו ארחות חייכן, והליכותיכן בתלבשות תהיינה הליכות עולמנו, עולמו של ישראל הפנימי, הנובעות ממעין תורתנו הקדושה, חיינו ואורך ימינו לעד.

גדרו, אחיות טהורות, את הפרצה הזאת, והסירו את הנגע המודרני הזה מארצנו הקדושה, מערינו וממושבותינו ומכל קבוצותינו הקדושות כולן לד', אור ישראל ולעמו.

ותתברכו בארך ימים וחיים טובים ורעננים, בדורות ישרים אשר יציצו ויפרחו תפארה על הרי ישראל ויהודה,

כעתירת אחיכן הנאמן

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

## "והוא רחום" בלילות חול המועד

### הקדמה

כמו בחיים כך גם בהלכה ובמנהג, יש פרטים קטנים אך משמעותיים. קטנים מצד עשייתם, ומשמעותיים מאד ברעיון שמביעים. נפנה כאן את תשומת הלב למנהג מסוים בחול-המועד, אף הוא נראה "קטן", בסה"כ להמנע מאמירת פסוק, אך נותן הרגשה מיוחדת של חגיגות בחול-המועד.

### טעמי אמירת "והוא רחום" ואי אמירתו בשבת

מנהג אמירת "והוא רחום" לפני תפילת ערבית, מקורו קדום כבר בתקופת הגאונים, כפי שמובא בשו"ת הגאונים שערי-תשובה סימן פ'. טעמים שונים נאמרו בראשונים למנהג זה. יש אומרים, מפני שבשחרית ובמנחה קרבן תמיד מכפר, אבל במעריב שאין קרבן תמיד צריך לומר והוא רחום. יש אומרים, שמנהג זה קשור למנהג שנהגו ללקות בשעת מעריב לכפר על העוונות. ראה בטור ובבית-יוסף סימן רלז דיון על הטעמים השונים, וכן בשו"ת יחיה-דעת ח"ה סי' מה.

בשבת ויר"ט נהגו באשכנז שלא לומר והוא רחום, כך העיד הטור סי' רסז. אמנם שם הביא שבספרד נהגו לומר "והוא רחום" אף בשבת, אך בזמנינו לא נהגו לאומרו גם בקהילות הספרדים. בטעם ההמנעות בשבת נכתבו בראשונים טעמים שונים, ראה בטור שם וביחיה-דעת שם.

### אמירת "והוא רחום" בחול המועד

ואמנם, למרות שכנראה בקהילות ישראל נהגו לומר והוא רחום בחוה"מ<sup>20</sup>, היו כאלו שנמנעו מלאומרו. מנהג זה הינו "כלל-ישראלי": נמצאו לו מקורות חסידיים, ליטאיים, ואף מרן הראי"ה קוק זצ"ל, נהג והנהיג מנהג זה.

**חסידיים:** במשמרת שלום (סימן לג סע' א) והוא מנהגי חסידות קודינוב, מובא שלא לומר והוא רחום בלילי חוה"מ קודם ברכו. בהערות שם ביאר המחבר הטעם לכך, מפני שחוה"מ אינו יום דין והזכרת עוונות<sup>21</sup>, וסיים: "וכל מה דאפשר להשוות חול המועד ליום טוב בעניינים כאלו צריך להשוות, ובזה מכבד את המועדות".

20. כך נראה מסתימת הפוסקים שלא הזכירו דבר בענין זה, וכך גם נוהגים בזמנינו ברוב הקהילות. וראה במנהגי

וורמיזא לר"י שמש ח"א עמ' נ"ח לומר והוא רחום במוצאי יו"ט לחוה"מ.

21. שם נסמך על דברי הזהרה בפרשת תרומה, שבד"כ אומרים "הוא רחום" בגלל שיש פחד גיהנם, אבל בשבת שלא נמצא פחד הגיהנם ולא דין אחר אסור לאמרו. לפי טעם זה טוען המשמרת שלום גם ביו"ט ובחוה"מ שנקראים

בספר מנהגי קומרנא, אף הם מעדת החסידים, מובא (סי' שיח) שבחיה"מ בתפילת ערבית התחילו מברכו ולא אמרו והוא רחום. בלוח "דבר בעיתו" (לרב גנוט שליט"א) הביא<sup>22</sup> את מנהג חסידי קרלין-סטולין לומר רק את הפסוק השני "ה' הושיעה וכו'", ולהשמיט את הפסוק הראשון "והוא רחום וכו'".

**ליטאיים:** ע"פ דברי הרצי"ה קוק זצ"ל מובאים בסמוך, נהגו בעיר בויסק שלא לומר והוא רחום בחיה"מ, ע"פ רבם הרב יעקב בנדטמן זצ"ל, מח"ס זכרון יעקב. ראה קורות חייו בנספח פה. המנהג נמשך בבויסק עד זמן הראי"ה קוק זצ"ל שגם שימש כרבה של בויסק לפני עלייתו ארצה. א"כ מובן מאלין, שהסכימו לכך גם שני גדולי התורה הידועים ששימשו ברבנות בויסק בין הר"י בנדטמן לבין הראי"ה: רבי מרדכי עלישברג זצ"ל ורבי יחזקאל ליפשיץ זצ"ל<sup>23</sup>.

**מון הראי"ה קוק זצ"ל:** העדות על כך נמצאת אצל בנו הרצי"ה קוק זצ"ל ותלמידו הרמ"צ נריה זצ"ל<sup>24</sup>.

**"אצלנו"**<sup>25</sup> נקבע שבמעריב שבמועד לא אומרים והוא רחום. נמשך עוד מבויסק. רבי יעקב מבויסק בעל תשובות "זכרון יעקב" תיקן זאת<sup>26</sup>, זכירת המועד באופן מיוחד. ("מתוך התורה הגואלת", שיחות הרצי"ה, סיכם הרב אביהו שורץ שליט"א, ח"א עמ' ק"ח)

**"בלילות חול-המועד היה הש"ץ בתפילת ערבית מתחיל לפי הוראת הראי"ה ב"ברכו", ולא אמרו קודם פסוקי והוא רחום".**  
(מועדי הראי"ה, כתב הרמ"צ נריה, עמ' ק"ח)

מקרא קודש ואין בהם פחד הגיהנם ולא דין אחר אין לעורר בהם דינים ר"ל. יש להעיר שלפי הטעמים שנאמרו בראשונים לאי אמירת והוא רחום (ראה ביחיה דעת שצויין למעלה) נראה שבחיה"מ שייך לומר "והוא רחום".

22. בתאריך ט"ז תשרי.

23. ראה עליהם במאמר "בויסק ורבניה" שצויין לקמן.

24. משום מה לא מוזכר המנהג בסידור עולת ראיה. אשמח אם מישהו מהקוראים יעמידני על מקור נוסף בו נזכר מנהג הרב זצ"ל בזה.

25. בישיבת מרכז הרב. עד היום בישיבה זו נוהגים כך.

26. לא נמסר האם רבי יעקב הנהיג כך מסברא שלו, או שאף הוא ראה כך בקהילות אחרות.

## סיום

כמדומה שראוי והגון מנהג זה, שהתקבל על ליבו של הראי"ה קוק והנהיגו בישיבתו, להתקבל אף בשאר ישיבות וקהילות ישראל, להימנע מאמירת "והוא רחום" בלילות חוה"מ<sup>27</sup>.

### נספח: הג"ר יעקב בנדטמן זצ"ל, רבה של בויסק

הרב רבי יעקב בנדטמן ישב על כסא הרבנות בבויסק. רבי יעקב נתיתם מאביו עוד בילדותו. אבי אביו הגאון רבי שמואל חסיד מראסיין לקח אצלו. בהיותו בן עשר שנים כבר דרך כוכב מיעקב וכל יודעיו נבאו לו עתידות. הוא שקד בבית זקנו בתורת ד' יומם ולילה. אחרי נשואיו ישב באהלה של תורה סמוך על שולחן חותנו בעיר שקוד (זמוט). שנים אחדות למד שם בצותא עם רבי יוסף שנודע אח"כ בשם הגאון רבי יוסיל'ה זצ"ל, הגאבד"ק סלוצק) ובמשך הזמן יצא לו שם כאחד הגדולים. אח"כ תקע אהלו בעיר חדש-סוגינד. שם נקשרה נפשו עם רבי אליהו (מי שנתפרסם אח"כ בתור גאון וצדיק רבי אליהו ראגאל'ר זצ"ל) ולמד יחד אתו תורה בחסידות ופרישות, בקדושה ובטהרה. בתקופת ימי שבתו שם נבחר גאון יעקב למורה צדק. ומעיר חדש-סוגינד איוה למושב לו את העיר שאוול ונתמנה שם למ"ץ. משם לוקח אחר כבוד לעיר בויסק. בה ישב על כסא הרבנות יותר משלושים שנה – ועל שמה נקרא: רבי יענקל'ה בויסק'ר.

בכל שנות כהונתו ברבנות בויסק נוסף על שקידתו הגדולה בתורה לשמה, עבד בכל כוחו לטובת קהילתו ונתן את נפשו לחזק את הדת, לתקן תקנות מועילות, להשיג על עניני העיר וליישר אורחותיה באורח משפט ויראת ד'. לשם זה עשה גדרים וסייגים, עד אשר הרים קרן העיר בויסק לשם ולתהילה. הוא יסד בה חברות רבות ולא הניח דבר גדול וקטן אשר לא היה לראש פנה. בעצמו הגיד כל השעורים דבר יום ביומו, היינו: דף גמרא, פרק משניות, מגן ארץ, עין יעקב ומדרש. ומדי שבת בשבתו הגיד לפני הקהל דרוש ותוכחה, ובענות צדקו ארח לחברה תהלים בכל שבת באשמורת הבוקר ועמם יחד נתן קולו קול יעקב במזמורי נעים זמירות ישראל כמה

27. גם הגר"ש דבליצקי שליט"א מבני-ברק נוהג שלא לומר והוא רחום בלילות חול-המועד. נעיר כאן לגבי אמירת "והוא רחום" בחנוכה ופורים, וראה בהלכות יום העצמאות (רקובר) עמ' ש"צ, בסדרי התפילה שע"פ הוראת הגר"ש

גורן זצ"ל, שאין אומרים והוא רחום ביום העצמאות.

שעות רצופות. אף היה עץ חיים למחזיקים בתורת ד', והחזיק בידי למודי ד', אשר נהרו מכל העברים לצקת מים על ידו. בימין צדקו נתן להם די מחסורם, שיוכלו לעסוק בתורה מתוך מנוחה. אלה שקיבלו ממנו תורה והתחממו לאורו עלו למעלה למשכיל בתורת ד' ויראת שמים ומהם יצאה תורה והוראה לישראל. וכך הוא "עמל הרבה שיתקדש שם שמים על ידו וכן להיפך ח"ו שלא יתחלל ש"ש על ידו" כפי עדותו בצואתו שכתב לפני פטירתו, שפורסמה בספרו. ביום שבת כ"ז אדר שנת תרכ"א יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה ונאסף יעקב אל עמיו. גדולי הרבנים מכל הסביבה, וגם המונים המונים באו רגלי לעשות אבל כבוד ומספד ליעקב. ספרו "זכרון יעקב" אשר השאיר אחריו ברכה (שו"ת להלכה וגם חידושים בגפ"ת ושו"ע) יצא לאור אחרי פטירתו ע"י בן בתו הרב ר' יהודא הרץ מיאנישוק (ווילנא – תרל"ה). בראש הספר באו מכתבי תהילה מגאוני ישראל.

(מתוך מאמר של הרב זאב אריה רבינר ז"ל: "בויסק ורבניה", נדפס ב"סיני" עמ' ע"ג-ע"ד)

כנפשו הרמה	כנה"ר
כבוד קדושת שם תפארתו	קקש"ת
כבוד שם תפארתו	כש"ת
כבוד תורתו	כת"ר
כתב יד קדשו	כתי"ק
לאורך ימים ושנים טובות	לאיו"ט
לעת עתה	לע"ע
מר חשון	מ"ח
מעלת כבודו	מע"כ
מעלת כבוד תורתו	מעכ"ת, מעכת"ר
סליחה רבה	ס"ר
סוף סוף	סו"ס
סיני ועוקר הרים	סוע"ה
על דבר, על דעת	ע"ד
על זה	ע"ז
עושי רצונו	עו"ר
על ידי זה	עי"ז
עיר קודש ותפארת	עקו"ת
פאר הדור	פאה"ד
פה עיר הקודש	פעה"ק
קהילת הקודש	קה"ק
קול קורא	קו"ק
רום מעלת כבודו	רומע"כ
רום מעלת כבוד גאונותו	רומעכ"ג
רום מעלת כבודו הרמה	רומעכ"ה
רום מעלת כבוד תורתו	רומעכ"ת, רומעכת"ר
רפואה שלימה	רפו"ש
רבן של כל בני הגולה	רשכבה"ג
שאר בשרו	ש"ב
שבק חיים לכל חי	שחל"ח
תודה לקל	ת"ל
תורה הקדושה	תוה"ק

## לוח ראשי תיבות בחוברת

אב בית דין קהילת	אבד"ק
אגודת הרבנים	אגוה"ר
אדר ראשון	אד"ר
אומר שלום	או"ש
אחרי דרישת שלומו	אחד"ש
אחרי דרישת שלום תורתו	אחדש"ת
אחרי דרישת שלומו הטוב	אחדשה"ט
אחרי דרישת שלום תורתו הרמה	אחדשת"ה
ארץ הקודש	ארה"ק
בני ביתו	ב"ב
באהבה רבה	באה"ר
באהבת נפש	באהנ"פ
בזה הלשון	בזה"ל
בית עלמין	בי"ע
בית הקברות	ביה"ק
במקום קדשו	במ"ק
בעוונותינו הרבים	בעוה"ר
גאון אב בית דין	גאב"ד
דין תורה	ד"ת
דורש שלומו	דו"ש
דורש שלום תורתו	דוש"ת, דושת"ו
דבכהאי גוונא	דכבה"ג
הדרת גאונותו	הדר"ג
השם יחייהו וישמרהו	הי"ו
חריף ובקי	חו"ב
חונה פה קהילת	חופ"ק
ידיד נפשי	ידי"נ
ידידי עוז	ידי"ע
ישמרהו צור ויחיהו	יצ"ו
כבוד גאונותו	כ"ג
כל אשר לו	כא"ל

